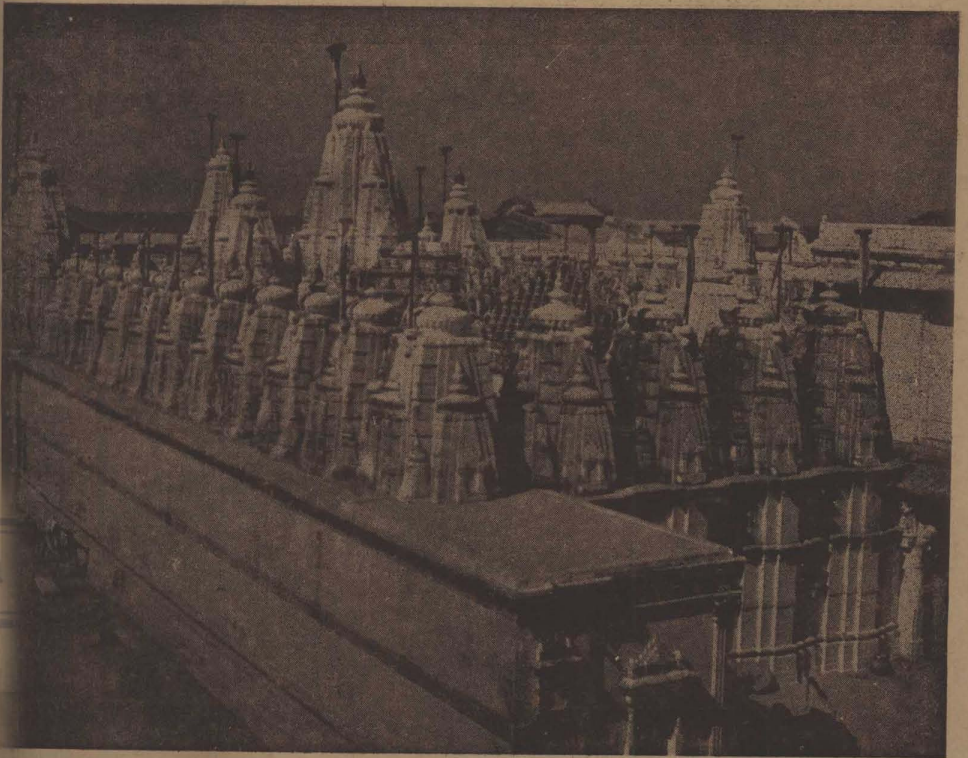

वर्ष ८ : अंक १ ❖ तंश्रीशह. यीमनलाल गोडणदार ❖ क मांक - ८५

शंभेधर महातीर्थतुं विविध शिअशेथी शालतुं सुरभ्य निनभंदिर ४०

॥ अहम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८	विद्यम सं १९६८ : वीरनि. सं. २४६८ : धर्मवीरान १९४२	क्रमांक
अंक १	आ सो शुदि ६ : शु बु वा र : ओडोटोपर १५	८५

विषय - दर्शन

१ श्री महावीर स्तवनम्	: पू. सु. म. श्री. कान्तिसागरजी	: १
२ श्री सिद्धयज्ञनी सान्त्विकी आराधना :	पू. सु. म. श्री. धुरंधरविजयल	: ३
३ लैसलभेर	: श्री साराबाध मण्डिवाल नवाप	: ६
४ कुम्भी जैनानां ज्ञानगी पुस्तकालयो :	श्री भीमल डीरल छेडा	: १४
५ क्षुद्रकमुनिनी शिक्षा (कथा)	: पू. सु. म. श्री. सुशीलविजयल	: १७
६ शार्दूलविक्रीडित छंदमें एक पारसी पद्य :	डॉ. बनारसीदासजी जैन	: २२
७ श्री लक्ष्मण स्तोत्र	: पू. सु. म. श्री. दर्शनविजयल	: २५
८ जैनधर्मी वीरानां पराक्रम	: श्री. मोहनदास दीपयंद जोडसी	: २८
९ चितोडना दिव्यामंनाना जैन अतशेषो :	पू. सु. म. श्री. न्यायविजयल	: ३१
१० कतिपय स्तोत्रोंके रचयिताओंके		
विषयमें नया प्रकाश	: श्री. अरवचन्द्रजी नाहटा	: ३६
११ श्री महावीर ज्योतीनी ज्वालेर रत्न :	श्री डीरायंदल जैन	: ३७
१२ आभार		: ३८
१३ आठमं वर्ष	: तंत्रीस्थानेथी	: ३९
१४ श्री जैन सत्य प्रकाश (कविता)	: पू. सु. म. श्री. कान्तिसागरजी	: ४०नी सामे

सौजन्य - आ अंक उपर छपायेद यित्र पू. सु. म. श्री. जयतविजयल । वापत
'शंभेश्वर महातीर्थ' पुस्तकना प्रकाशक श्री विजयधर्मस्यार जैन ग्रंथमाला-उज्जैनना
सौजन्यथी भण्डे छे.

सूचना - आ मासिक अत्रेण महिनानी पंद्रही तारीजे प्रगट थाय छे.
तेथी सरनामाना इरकारना अत्रर पारभी तारीजे समितिना कार्यालये
पहोयाडवा.

लवाजम - वार्षिक-जे इपिया : फूटक बालु अंक-त्रण आना

मुद्रक : नरेशचम ल. पंड्या; प्रकाशक : गीमनलाल जोडणाल शाह; प्रकाशनस्थान
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समिति कार्यालय, जेशिंगलार्मनी वाडी, धीडांटा रोड, अमदावाद,
मद्राजस्थान : सुभाष प्रिन्टरी, भोग्गपुर रोड, अमदावाद

॥ वीराय नित्यं नमः ॥

श्रीभैरवसहितप्रकाश

पृष्ठ ८

कर्म ८५

अध्या १

श्रीअभयदेवसूरिनिर्मितं श्रीमहावीरस्तवनम्

संग्राहकः—

पूज्य मुनिमहाराज श्री क्रान्तिसागगजी, साहित्यालंकार.
जइज्जा समणे भयवं, महावीरे जिणुत्तमे ।
लोगनाहे सयंबुद्धे, लोगंतियविबोहिए ॥१॥
वच्छरं दिन्नदागोहे, संपूरियजणासए ।
नाणत्तयसमाउत्ते, पुत्ते सिद्धत्थराइणो ॥२॥
चिच्चा रजं च रहुं च, पुरं अंतेउरं तहा ।
निकखमिच्चा अगाराओ, पव्वइए अणगारियं ॥३॥
परीसहाणं नो भीए, भेरवाणं खमाखमे ।
पंचहा सभिए गुत्ते, बंभयारी अकिंचण ॥४॥
निम्ममे निरहंकारे, अकोहे माणवज्जिए ।
अमाए लोभविमुक्के, पसंते छिन्नबंधणे ॥५॥
पुक्खरं वा अलेवे य, संखा इव निरंजणे ।
जीवे व्व अपडिग्घाए, गयणं व निरासए ॥६॥
वाउ व्व अप्पडिवह्हे, कुम्मो वा गुत्तइंदिए ।
विप्पमुक्के विहंशु व्व, खग्गिसिगु एगगे ॥७॥
भारंढे वा अप्पमत्ते अ, वसहे वा जायथामए ।
कुंजरो इव सोंडीरे, सीहो वा दुद्धरिस्सहे ॥८॥
सायरो इव गंभीरे, चंदो वा सोमलेसए ।
सूरो वा दित्ततेयल्ले, हेमं वा जाइरूइए ॥९॥
सव्वसहे धरित्ति व्व, सारयंबु व्व सच्छए ।
सुद्ध हुयहुयास व्व, जलमाणे य तेयसा ॥१०॥

वासीचंद्रणकप्पे य, समाणे लिद्धकंचणे ।
 समे पूयावमाणेसु, सग्गे सुक्खे भवे तथा ॥११॥
 नाणेणं दंसणेणं च, चरित्तेणमणुत्तरे ।
 आलएणं विहारेणं, महवेणऽज्जवेण य ॥१२॥
 लाघवेणं च खंतीए, गुत्ती मुत्ती अणुत्तरे ।
 संवरेणं तवेणं च, संजमेणमणुत्तरे ॥१३॥
 अणेग गुणसयाइत्ते, धम्मसुक्काण झायए ।
 घायक्खएण संजाए, अणंतवरकेवली ॥१४॥
 वीयराए य निग्गंथे, सव्वन्नु सव्वदंसणे ।
 देविंद—दाणविंदेहिं, निव्वत्तियमहामहे ॥१५॥
 सव्वभासाण गाए य, भासाए सव्वसंसए ।
 जुगवं सव्वजिवाणं, छिन्निओ भिन्नगोचरे ॥१६॥
 हियए सुहे य निस्सेय,—कारए सव्वपाणिणं ।
 महव्वयाणि पंचेव, पन्नवित्ता सभावणे ॥१७॥
 संसारसायरं बुडु,—जंतुसंताणतारए ।
 जाण व्व देसियं तित्थं, संपत्ते पंचमं गइं ॥१८॥
 सेस व्व अयले निच्चे, अरूवे अयरामरे ।
 कम्मपवंचउम्मूक्के, जयवीरे जए जिणे ॥१९॥
 से जिणे वद्धमाणे य, महावीरे महायसे ।
 असंख दुक्खविन्नाणं, अम्हाणं देउ निव्वइं ॥२०॥
 इय परमपम्मेया संथुओ वीरनाहो,
 परमपसमदाणा देउ तुल्लत्तणंमि ।
 असमदुहसुहेसु सग्गसिद्धी भवेसु,
 कणयकयवरेसु सत्तुमित्तेसु वावि ॥२१॥
 पयडी वसइ पहाणं, सीसेणं जिणेसराण सगुरूणं ॥
 वीरजिणथयं एयं, पढह कयं अभयसूरीहिं ॥२२॥

॥ इति श्रीमहावीरस्तवनम् ॥

नवांगीवृत्तिकार श्रीअभयदेवसरिष्ठ महाराजविरचित आ सुंदर
 महावीरस्तवन भारा इस्तालिपित पुस्तकानो संप्रदत्ता ओक प्राथोन पाना
 उपरथी उताथुं छे अने ते अद्यापिपर्यंत अग्रगत होछिअडीं आथुं छे.

શ્રી સિદ્ધચક્રની સાત્ત્વિકી આરાધના

લેખક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ધુરંધરવિજયજી

પરિણામી અને અપરિણામી—પદાર્થો એ પ્રકારના છે: પરિણામી અને અપરિણામી. પરિણામી એટલે વિવિધ ફેરફારને પામનારા, સંયોગને આધારે જેમાં પરિવર્તન થાય છે એવા. અપરિણામી એટલે પરિવર્તનને નહીં પામનારા, સંયોગોની જેના ઉપર કરી પણ અસર નથી એવા. પાણી, સ્ફટિક, આત્મા વગેરે પદાર્થો પરિણામી છે. આકાશ આદિ અપરિણામી છે.

દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ—પરિણામી પદાર્થોમાં પરિણામનું જે પરિવર્તન થાય છે તેમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ ને ભાવ પ્રધાન ભાવ લગ્નવે છે. પાણીમાં સુગંધી ને શુભ દ્રવ્યનું મિશ્રણ કરવામાં આવે તો તે તરત સુગંધી ને સારું અને છે. સ્ફટિકની પાછળ જેવા રંગનું દ્રવ્ય મૂકવામાં આવે તે રંગને તે તરત પ્રકાશ કરે છે. સારા ક્ષેત્રમાંથી પસાર થતું પાણી સારા ગુણવાળું અને મલિન ક્ષેત્રમાં રહેતું પાણી દોષવાળું હોય છે. સ્વાતિ નક્ષત્રમાં પડેલું પાણી મોતિ ઉત્પન્ન કરે છે, ને અશ્લેષા નક્ષત્રનું પાણી છવાત ઉત્પન્ન કરે છે. તેમાં કાંઈ હેતુ હોય તો તે કાળ જ છે. ને ભાવનાને બળે પાણી પણ અમૃતરૂપ થઈ જાય છે. માટે જ કહ્યું છે કે : **પાનોયમવ્યમૃતમિત્યનુચિન્ત્યમાનં, કિં નામ નો વિષચિકારમપાકરોતિ ?** ॥ “પાણી પણ અમૃત-અમૃત-એમ વિચારવામાં આવે તો શું ઝેરના દોષોને દૂર નથી કરતું. ?” એ જ પ્રમાણે માલન ભાવે પાણી દૂષિત થઈ જાય છે.

આત્મા ઉપર પણ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ને ભાવ ઠી પ્રયત્ન અસર છે. સારા દ્રવ્યને યોગે આત્મા ઉન્નત અને અશુભ દ્રવ્યના સંયોગે અવનત થાય છે. સારા અને નરસા ક્ષેત્રના પ્રભાવે આત્મા શુભ ચિન્નનવાળો ને અશુભ ચિન્નનવાળો અને છે. સિદ્ધાચલ, હિમાલય વગેરે પવિત્ર ભૂમિમાં આત્મા સદ્વિચાર કરે છે, ને કુરુક્ષેત્ર, દંડકારણ્ય, પાણિપતનું મેદાન વગેરે ક્ષેત્રમાં મલિન વિચાર કરે છે. શ્રવણ કુમારની કથા ક્ષેત્રના પ્રભાવને સારી રીતે વ્યક્ત કરે છે : માત પિતાનો પૂર્ણ ભક્ત શ્રવણ કુમાર, અશક્ત માત-પિતાને કાવડ કરી પોતાના ખભે ઉપાડી સર્વ તીર્થોની યાત્રા કરાવે છે. દંડકારણ્યમાં પ્રવેશતાં જ શ્રવણે કાવડ નીચે મૂકી માતા-પિતાને કહ્યું : ‘હું કાંઈ તમારો નોકર નથી કે તમને આમ ઉપાડી મારો ખભો તોડું. માટે આજ સુધી તમારો જે ભાર વહન કર્યો છે તેના જેસા ચુકાવી આપો તો જ આગળ ચાલું.’ અનુભવી માત-પિતાએ વિચાર્યું કે ભક્તિવાળા પુત્રમાં આવું જે વિચાર-પરિવર્તન જણાય છે તેમાં આ ક્ષેત્ર જ પ્રયત્ન કારણ છે. તેમણે પુત્રને કહ્યું : ‘ભાઈ, આ અરણ્યમાં અમે જેસા ક્યાંથી લાવીએ, અરણ્યની પાર ઉતાર એટલે જેસા ચુકવી આપીશું.’ અરણ્યમાંથી પસાર થયા આદ શ્રવણનું પોતાના વિચાર અને વચન માટે ખૂબ પાશ્ચાત્તાપ થયો ને વારંવાર માત-પિતાની માથી માંગવા લાગ્યો. વચ્ચી વખત કબ્રિયા કંકાસ વગેરે પ્રસંગે કહેવાય છે કે આ ક્ષેત્ર યાદી છે. આ યોગ્યરિતું પીતવા યો.

[૪]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૮]

આવા સમયમાં શાણાઓ પણ શાણપણ ગુમાવી ખેસે છે. કાળનું ઓસડ કાળ. કેટલાક સમય આત્મામાં વગર કારણે શાન્ત રસની ઊર્મિઓ ઉભરાઈ આવે છે. શરદ્, વસન્ત અને વર્ષા ઋતુમાં વિષયોનું વિશેષ યજ્ઞ હોય છે. હેમન્ત, શિશિર અને ગૃષ્મ ઋતુમાં પ્રશાન્ત વાતાવરણ વધારે જોવાય છે. આ યજ્ઞ કાળની પ્રયત્નતા યતાવે છે. ભાવનાનો પ્રભાવ પ્રકટ જ છે. સારા ભાવે સુખી ને છેવટ મુક્ત અને છે. માટે જ કહેવાય છે કે— “ભાવના ભવનાશિની.” ને અશુભ ભાવે ધોરાતિધોર નરકાદિ દુઃખોનો ભાગી થાય છે.

આત્માની ઉત્પત્તિ સર્વ કોઈને અભિલષિત છે. તે માટે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને ભાવ આત્માને અધીન છે, જ્યારે જોઈએ ત્યારે આત્મા તે મેળવી શકે છે. ફક્ત કાળ એક જ એને અધીન નથી, તે તો વ્યવસ્થિત આવે છે તે પ્રમાણે જ આવે છે. આપણે ઇચ્છીએ કે અત્યારે આવો કાળ થવો જોઈએ તો તે બની શકતું નથી. માટે સારા સમયમાં પ્રમાદમાં રહીને તેને બિલકુલ ગુમાવવો ન જોઈએ.

સિદ્ધચક્ર—આરાધનનો વિશિષ્ટ સમય—આત્માની પ્રગતિ અને વિકાસ માટે પર્વતિથિઓ, અષ્ટાષ્ટકો; કલ્યાણક દિવસો, ચતુર્માસ વગેરે કાળ સારો યતાવવામાં આવ્યો છે. એ જ રીતે શ્રી સિદ્ધચક્રની આરાધના માટે વર્ષમાં બે સમય યતાવવામાં આવ્યા છે: એક—આસો શુકલ સાતમથી પૂર્ણિમા સુધીના નવ દિવસો. અને બીજો—ચૈત્ર શુકલ સાતમથી પૂર્ણિમા સુધીના નવ દિવસો. આ બંને ઋતુમાં જે સિદ્ધચક્ર આરાધાય છે તેમાં ખાલ ને અબ્યન્તર અનેક હેતુઓ સમાયા છે. આત્માને કર્મ નામના શત્રુએ ઘણા કાળથી નિર્માલ્ય બનાવી મૂક્યો છે, આત્માની વાસ્તવિક મિલકત ને સ્વતંત્રતા ખુંચવી લીધી છે. જ્યારથી આત્મા સમજણો થયો ત્યારથી તેણે પોતાના શત્રુ સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું છે. શત્રુ જ્યારે સર્વ સામગ્રી સહિત તૈયાર થઈને બહાર પડતો હોય ત્યારે તેના ઉપર આક્રમણ કરી પ્રબલ પરાક્રમ ફેરવી તેને પરાજિત કરવામાં આવે તો તે ફરી કદી ઊભો ન થાય. સિદ્ધચક્રની આરાધનાનો જે કાળ ઉપર યતાવવામાં આવ્યો છે તે સમયે કર્મરાજનો મુખ્ય સેનાપતિ સર્વ રીતે સજ્જ થઈ મેદાનમાં આવે છે. શરદ્ અને વસન્તનો સમય સ્વાભાવિક રીતે મોહને અનુકુલ છે. તે સમયનું પ્રકૃતિનું વાતાવરણ પણ ઘણું જ મોહક હોય છે. ઇન્દ્રિયો એકદમ વિષયો તરફ ખેંચાતી હોય છે. તે સમયે ઇન્દ્રિયો ઉપર સાચો કાબૂ મેળવ્યો હોય ને મોહને વશ ન થઈ તેને હકાવ્યો હોય તો ફરી તે કદી ન સતાવે. શરદ્ અને વસન્તમાં રોગનું વાતાવરણ પણ પુષ્કળ હોય છે. શરીરમાં પિત્ત અને કફનો ઋતુજન્ય વિકાર થાય છે. શરદ્માં વર્ષાની ભેજવાળી હવા દૂર થઈ ઉત્તરા ગિરનાનો સૂર્ય સખત તાપ ફેંકે છે. વસન્તમાં શીયળાની ઠંડી દૂર થઈ ઉનાળાની ગરમી પ્રયત્નતા ધારણ કરે છે. એ શરદી-ગરમીના કાળ પરિવર્તનનો સન્ધિ અનેક વ્યાધિઓને વધારે છે. રોગની ઉત્પત્તિમાં પ્રબલ કારણ કોઈ હોય તો તે આહારની અનિયમિતતા છે આહાર ઉપર કાબૂ રાખનાર રોગથી ભાગ્યે જ પીડાય છે. વૈદ્યકમાં કહ્યું છે કે :

વૈદ્યાનાં શારદી માતા, પિતા તુ કુસુમાકરણા ।

હેમન્તસ્તુ સર્વા પ્રોક્તો, હિતમુદ્દમિતમુગ્ રિપુ : ॥

“ શરદ્ ઋતુ વૈદોની માતા છે. (જેમ માતા પોતાના બાળકને પુષ્ટિ આપે છે તેમ શરદ્ રાગોને વધારી વૈદોને પુષ્ટ કરે છે. માતા કરતા પિતા અદ્ય પોષક હોય છે.) વસન્ત વૈદોનો પિતા છે. હેમન્ત વૈદોનો મિત્ર કલ્પો છે. અને હિતકારી ને પ્રમાણુસર ખાનાર માણુસ વૈદોનો શત્રુ છે. ”

જીવને જીવવાના નવ દિવસ—નિયમ વગરનો માણુસ ખાવા ઉપર નિયમ રાખી શકતો નથી. જીવ ઉપર જ્ય મેળવતો અતિ દુષ્કર છે. સિદ્ધચક્રની આરાધના કરતાં ઋક્ષ ભોજન કરવાનું હોય છે ને તેથી પિત્ત અને ક્ષ્ બન્ને દબાય છે. જીવન નિયમિત જીવવાથી શરીરનું સ્વાસ્થ્ય સારું થાય છે. આવા અનેક અભ્યન્તર જીવન અને બાહ્ય જીવનને સુધારનારા હેતુઓ સમાયેલ હોવાથી ચૈત્ર અને આસો માસમાં શ્રીસિદ્ધચક્ર આરાધાય છે. શ્રીસિદ્ધચક્રની આરાધના નવ દિવસ કરાય છે. હંમેશ એક એક પદ આરાધાય છે. તેનો અનુક્રમ આ છે:—૧ અરિહન્તપદ, ૨ સિદ્ધપદ, ૩ આચાર્યપદ, ૪ ઉપાધ્યાયપદ, ૫ મુનિપદ, ૬ દર્શનપદ, ૭ જ્ઞાનપદ, ૮ ચારિત્રપદ અને ૯ તપપદ. આમાં પહેલાં પાંચ ગુણી અને છેલ્લાં ચાર ગુણુ છે.

૧. શ્રીઅરિહન્તપદ—વસ્તુનું મૂલ્ય ગમે તેટલું વિશેષ હોય તો પણ વસ્તુને ઝોળાખાવનાર—પ્રાપ્ત કરાવનાર વધારે ઉપકારી છે. સિદ્ધની શક્તિ અને પૂજનીયતા વિશેષ છે. છતાં તેને ઝોળાખાવનાર અરિહન્ત છે એટલે તે પ્રથમ પૂજનીય છે. માટે પ્રથમપદે અરિહન્ત સ્થાપવામાં આવ્યા છે. ઝરિ એટલે શત્રુ અને હન્ત એટલે હણનાર, શત્રુને હણે તે અરિહન્ત કહેવાય. અરિહન્તપદ આરાધતાં શત્રુને હણવાની પ્રધાન ભાવના કેળવવી જોઈએ. બાહ્ય શત્રુઓ સાથે લડવામાં ને વેરઝેર વધારવામાં વિશ્વના સર્વ જીવો પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે, તેમાં કંઈ બહાદુરી નથી. અરિહન્ત પદના આરાધકે તો આત્માના શત્રુ સામે લડવા તૈયાર થવું જોઈએ. અરિહન્તપદનો શુક્લ વર્ણુ છે. તેની આરાધના શ્વેતવર્ણુથી થાય છે. યુદ્ધમાં નાયક એ પ્રકૃતિના હોય છે. એક વીરરસપ્રધાન અને બીજા રૌદ્રરસપ્રધાન. તેમાં રૌદ્રરસના આવેશવાળા નાયકો લાલચોળ બની જાય છે તે ધમપછાડા ખૂબ કરી મૂકે છે. તેમનામાં ક્રોધ મુખ્ય ભાવ ભગવતો હોય છે. વીરરસપ્રધાન નાયકો ગમે તેટલી ઉશ્કેરણીને પ્રસંગે પણ શાન્ત રહે છે, તેમના મુખ ઉપર સહજ પણ ગુસ્સાની લાલાશ આવતી નથી. તેઓનાં નયન અને વદન પર ઝોળસ્વિતા જળકતી હોય છે. તેમનામાં સત્ત્વ વિશેષ રહે છે. કર્મ શત્રુના નાશ માટે તત્પર થયેલ અરિહન્ત ભગવન્તો વીરરસ પ્રધાન નાયકો છે, નહીં કે રૌદ્રરસપ્રધાન. સત્ત્વ, વીર્ય ને ઝોળસતો વર્ણુ શ્વેત છે, માટે અરિહન્તોનો પણ શ્વેત વર્ણુ છે. અરિહન્તો શુક્લ ધ્યાન ધ્યાતા હોય છે માટે તેમનો શુક્લ વર્ણુ છે. આવા અનેક હેતુઓ શ્વેત વર્ણુમાં સમાયા છે. તે સર્વ પ્રકારના ગુણો કેળવવા માટે અરિહન્ત પદનું શ્વેત વર્ણુ આરાધન કરવામાં આવે છે. અરિહન્તના ગુણો બાર છે માટે બાર બારની સંખ્યાથી તે આરાધાય છે.

૨. સિદ્ધપદ—નવપદમાં સર્વશ્રેષ્ઠ સિદ્ધો છે માટે બીજે પદે સિદ્ધ છે. સિદ્ધ એટલે સંપૂર્ણ—કૃત્યકૃત્ય—સર્વસમ્પન્ન. સિદ્ધપદને આરાધતાં સમ્પૂર્ણ થવાને ઉચ્ચત થવું

[૬]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૯]

જોઈએ. કોઈ પણ કાર્ય આરંભ્યું એટલે તે સિદ્ધ થયે જ છેડવું, એવો ગુણ તેમાંથી કેળવવો જોઈએ. અંશે અંશે પણ સિદ્ધ તરફ લક્ષ્ય રહેશે, તો સમ્પૂર્ણ સિદ્ધ થવાશે. સિદ્ધો લાલ વર્ણુ છે. જ્યારે માણસ સુખમાં મુકાય છે ત્યારે તેના શરીર અને વદન ઉપર લાલિમા તરી આવે છે. તે સમ્પૂર્ણ સુખમાં મશગૂલ સિદ્ધોને લાલ કહેવામાં આવે તો તેમાં શું ? સિદ્ધો કર્મકાષ્ટને અગ્નિમાં પ્રગ્વવી મુકત થયા છે. અગ્નિનો લાલ વર્ણુ હોવાને કારણે સિદ્ધોનો વર્ણુ લાલ છે. તેવા પ્રકારની લાલિમા મેળવવા માટે સિદ્ધપદનું આરાધન લાલ વર્ણુ કરાય છે. સિદ્ધના આઠ ગુણ છે માટે આઠ આઠ વસ્તુથી સિદ્ધપદને આરાધવામાં આવે છે.

૩. આચાર્યપદ—આચાર્યતે—સેવ્યતે इति आचार्यः—‘ જે સેવાય તે આચાર્ય કહેવાય છે. ’ આચાર્યપદ આરાધતાં, હું સેવક થવા નથી સર્જાયો પણ સેવ્યપદ મેળવવા યોગ્ય છું એ ભાવના કેળવવી જોઈએ. સેવા સિવાય સેવ્યપદ મળતું નથી માટે સેવા એવી જોઈએ કે જે અવિચલ સેવ્યપદને પ્રાપ્ત કરાવે. આચાર્ય સુવર્ણુ જેવા છે. જેમ સુવર્ણુ સર્વને પ્રિય છે, અને સૌને આકર્ષે છે, તેમ આચાર્ય સર્વને પ્રિય હોય છે. આચાર્યના આકર્ષણથી ઘણા તેમને સેવે છે. જૈનશાસનમાં આચાર્ય રાજસ્વરૂપ છે. રાજ વિવિધ સુવર્ણુલોકારોથી વિભૂષિત થઈ સુવર્ણુના સિંહાસન પર ધિરાળ્યા હોય ત્યારે તેમનું દસ્ય સુવર્ણુમય ભાસે છે. સૂર્યસ્વરૂપ જિનેશ્વર ભગવાન અને ચન્દ્રસમાન કેવળી ભગવાનના અભાવમાં—વિરહમાં આચાર્ય મહારાજ દીપની જેમ શાસનને પ્રકાશિત કરે છે. દીપશિખા પીળી હોય છે. આ પ્રમાણે સુવર્ણુ જેવા, સુવર્ણુમય ને દીપસદૃશ હોવાને કારણે આચાર્યનો વર્ણુ પીળો છે. અને તે ગુણો મેળવવા માટે આચાર્યપદ પીળા વર્ણુ આરાધાય છે. આચાર્યના ગુણો ૩૬ છે માટે ૩૬ વસ્તુઓથી તે પદ આરાધાય છે.

૪. ઉપાધ્યાયપદ—જેમની સમીપે અધ્યયન થાય તે ઉપાધ્યાય કહેવાય છે. ઉપાધ્યાય મૂર્તજ્ઞાન જેવા દીપતા હોય છે. લણવા—લણાવવામાં તદ્દલીન ઉપાધ્યાય વિજ્ઞાનના અવતાર સ્વરૂપ દેખાય છે. તે પદ આરાધતાં જ્ઞાનમય થવાની ભાવના કેળવવી જોઈએ. શિષ્યોને પાઠ આપવામાં એકરસ થયેલા ઉપાધ્યાય લીલાહમ ઉપવન જેવા શોભે છે. ઉપાધ્યાયની વાડી હંમેશ લીલી હોય છે. ઉપાધ્યાયજનું હૃદય જ્ઞાન અને રસથી ભરપૂર હોય છે. તેમાંથી ઘણા જ્ઞાનાંકુરો પ્રકટે છે. તેમની પ્રભા નીલમ મણિની માફક સર્વત્ર પ્રસરે છે. આથી ઉપાધ્યાય લીલા વર્ણુ છે ને તે ગુણો મેળવવા માટે લીલાવર્ણુ તે પદ આરાધાય છે. ઉપાધ્યાયના ૨૫ ગુણો છે, માટે ૨૫ ચીજોથી તે આરાધાય છે.

૫. સાધુપદ—શિવમાર્ગને જેઓ સીધે છે, તેઓ સાધુ કહેવાય છે. સાધુપદ આરાધતાં શિવપન્થમાં ચડવાની ભાવના કેળવવી જોઈએ. આચાર્યપદરૂપ સુવર્ણુની પરીક્ષા સાધુધર્મરૂપ કસોટીથી થાય છે. સાધુધર્મરૂપ કસોટીમાંથી પસાર થયા વગરનું આચાર્યપદરૂપ સુવર્ણુ કિંમત વગરનું ગણાય છે. કસોટી શ્યામ હોય છે. સાધુઓ જૈન શાસનમાં સૈનિક તુલ્ય છે. સૈનિક જેમ લોહનું બખ્તર વગેરે પહેરીને સજ્જ રહે તેમ સાધુઓ પણ સજ્જ રહે છે. બખ્તર શ્યામવર્ણુનું હોય છે. સાધુઓને શરીર આદિની શુશ્રુષા—મેલ વગેરે દૂર કરવા નિષિદ્ધ છે. તપશ્ચર્યા—વિનય—બેયાવચ્ચ—વગેરેમાં તત્પર

અંક ૧]

શ્રી સિદ્ધચક્રની સાત્ત્વિકી આરાધના

[૭]

રહેવાનું હોય છે. તેથી તેમનો દેહ શ્યામ હોય છે. ઇત્યાદિ કારણે સાધુઓનો શ્યામ વર્ણ છે, અને તે ગુણો ક્રમવવા માટે સાધુપદ શ્યામ વર્ણ આરાધાય છે સાધુના ૨૭ ગુણો છે, માટે તે પદ ૨૭ વસ્તુઓથી આરાધાય છે.

૬. દર્શનપદ—દર્શન શુદ્ધ શ્રદ્ધાન રૂપ છે. એકનિષ્ઠા ક્રમવવાનો ઉદ્દેશ દર્શન પદની આરાધનામાં છે. “યે સંશ્રિતાહ્નિજગદીશ્વરનાથમેકં, કસ્તાન્નિવારયતિ સંચરતો યથેષ્ટમ્” ॥ “એક જ સ્વામીને આશ્રયીને જે રહે છે, તેને યથેચ્છ વિચરવામાં કોઈ બાધા કરી શકતું નથી.” એકનિષ્ઠ અટકાયત વગર સર્વત્ર વિહરી શકે છે. દર્શન-શ્રદ્ધા સર્વ ઉન્નતિનું ખીજ છે. ખીજ શ્વેત હોવાને કારણે દર્શનપદ શ્વેત છે, ને શ્વેત વર્ણ આરાધાય છે. દર્શનના ૬૭ ભેદ છે, તેથી ૬૭ વસ્તુઓથી તે આરાધાય છે.

૭. જ્ઞાનપદ—જ્ઞાન પ્રકાશરૂપ છે. પ્રકાશસ્વરૂપ થવાની ભાવના જ્ઞાનપદની આરાધના ક્રમવે છે. ખીજના વિકાસ માટે પ્રકાશ-હવા-જલ વગેરેની જરૂર હોય છે. તે સર્વ શ્વેત છે, માટે જ્ઞાનપદ શ્વેત વર્ણ આરાધાય છે. જ્ઞાનના ભેદ ૫૧ છે તેથી ૫૧ ચીજોથી તે આરાધાય છે.

૮. ચારિત્રપદ—ચારિત્ર નિયમિત જીવન અને સદાચાર શિષ્યવે છે. ખીજ સંરક્ષણ માટે વાડની જરૂર છે, તેમ દર્શનના રક્ષણ માટે ઇંટ ચૂનાની મજબૂત વાડન કામ ચારિત્ર કરે છે. માટે ચારિત્ર શ્વેત વર્ણ આરાધાય છે. તેના ૭૦ ભેદ છે તેથી ૭૦ ચીજોથી તે આરાધાય છે.

૯. તપપદ—તપ દુષ્ટ તત્ત્વોનો નાશ કરે છે અને વૃત્તિ ઉપર કાબૂ મેળવવાની ક્રમવણી આપે છે. ધાન્ય સારું ઉત્પન્ન કરવાને માટે અગ્નિ આદિથી ક્ષેત્રમાં ખરાબ તત્ત્વો નાશ કરાય છે. તેમ આત્મામાં ખીજનો વિકાસ કરવાને તપઅગ્નિ દુષ્ટ તત્ત્વો બાળી નાખી આત્માને શુદ્ધ બનાવે છે માટે તે શ્વેત વર્ણ આરાધાય છે. તપના ૫૦ ભેદ છે તેથી ૫૦ વસ્તુઓથી તેની આરાધના કરવામાં આવે છે.

દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર ને તપ એ છેલ્લા ચારે ગુણો છે. તે સ્વયં ઉજ્જવળ છે ને આત્માને ઉજ્જવળ બનાવે છે માટે તેમની આરાધના ઉજ્જવળ વર્ણ કરાય છે.

આત્મારૂપી ક્ષેત્રને તપરૂપ અગ્નિથી શુદ્ધ કરી, ચારિત્રરૂપ વાડથી રક્ષિત કરી, જ્ઞાનરૂપ પ્રકાશમાં દર્શનરૂપ ખીજ વાલ્યું છે. તેમાં સાધુધર્મરૂપ શ્યામ મેઘ વર્ષે, ઉપાધ્યાયસ્વરૂપ હીલા અંકુરે; પ્રકટે, આચાર્યરૂપ પીળાં પુષ્પો આવે, અરિહન્ટરૂપ સફેદ-પ્રાયમિક ફળ આવે, ને પરિપકવ-લાલ-સિદ્ધ સ્વરૂપ અન્તિમ ફળ પ્રાપ્ત થાય-આ કલ્પના પણ તે તે પદના તે તે વર્ણને સમજાવે છે. અથવા સાધુધર્મ રૂપી કૃષ્ણ ભૂમિમાં દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર ને તપરૂપી શ્વેત ખીજ વાવ્યાં છે ને તેને સદ્ભાવનારૂપી જલથી સિંચી અંકુર, પુષ્પ, પ્રથમ ફળ ને પરિપકવ ફળવાળું કરાય છે તે પણ વર્ણની રચનાને બતાવે છે. આમ નવ-પદની આરાધનાના વર્ણોમાં અનેક સારા સારા ભાવો સમાયા છે.

[૮]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૮]

નવપદની આરાધનની સમજણ માટે તેનું યંત્ર અહીં આપવામાં આવે છે:—

ક્રમ.	નામ.	વર્ણ.	ગુણ.	કાઠિ-લોગ.	સાથી-યા	ખમા-સમણ.	પ્રદ-ક્ષિણા.	નવકાર-વાર્ષી.	ખાવાની-ચીજ.
૧	અરિહન્ટપદ	શુક્ર	૧૨	૧૨	૧૨	૧૨	૧૨	૨૦	ચોખા
૨	સિદ્ધપદ	લાલ	૮	૮	૮	૮	૮	"	ધઉં
૩	આચાર્યપદ	પીળો	૩૬	૩૬	૩૬	૩૬	૩૬	"	ચણા
૪	ઉપાધ્યાયપદ	લીલો	૨૫	૨૫	૨૫	૨૫	૨૫	"	મગ
૫	સાધુપદ	શ્યામ	૨૭	૨૭	૨૭	૨૭	૨૭	"	અડદ
૬	દર્શનપદ	શુક્ર	૬૭	૬૭	૬૭	૬૭	૬૭	"	ચોખા
૭	જ્ઞાનપદ	શુક્ર	૫૧	૫૧	૫૧	૫૧	૫૧	"	"
૮	ચારિત્રપદ	શુક્ર	૭૦	૭૦	૭૦	૭૦	૭૦	"	"
૯	તપપદ	શુક્ર	૫૦	૫૦	૫૦	૫૦	૫૦	"	"

અવશ્ય કરવાની ક્રિયાઓ:—નવ દિવસ બ્રહ્મચર્ય પાળવું. ભૂમિ પર સંતારો કરવો. એ ટંકે પ્રતિક્રમણ કરવું. સવાર સાંજ પડિલેહણ. ત્રણ ટંક દેવવંદન. નવ દેરાસર દર્શન. નવ ચૈત્યવંદન. જોડા વગેરે ન પહેરવા. બની શકે તેટલું સાવચ્છ વ્યાપારોથી દૂર રહેવું.

નવ પાપનિહાનથી ખચવા માટે, નવ જીવસ્થાનકથી રહવા અર્થે, નવ બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિ કળવવાને કારણે, નવ દ્વારવાળા અશુચિ દેહથી મુક્ત થવાને માટે અને નવનવ (નવીન) ઉન્નતિ-વિકાસ મેળવવા માટે નવપદનું આરાધન કરવું જોઈએ. તેનું આરાધન કરતાં નવનિધિ મળે છે. નવનો અંક અખંડ છે. નવ સંખ્યાને ગમે તેટલે ગુણીએ અને જે ગુણાકાર આવે તેનો સરવાળો કરવામાં આવે તો નવ થાય છે. એ પ્રમાણે નવપદ પણ અખંડ ને અવિચળ છે. તેનો આરાધક પણ અખંડ આરાધન કરી, અખંડ અન્યાયાધ અને એકરૂપ અને એ જ અભિલાષા !

૧. નવ પાપનિહાનો—પરભવમાં—૧ રાજ થઈ, ૨ શોક થઈ, ૩ સ્ત્રી થઈ, ૪ પુરુષ થઈ, ૫ પરપ્રવીચાર-સ્વર્ગીય ભોગો મળે, ૬ સ્વપ્રવીચાર-સ્વર્ગીય-સ્વાધીન ભોગો મળે, ૭ અપ્રવીચાર-વિપયભોગ વગરનું સ્વર્ગ મળે, ૮ ઉત્તમ શ્રાવક થઈ, ૯ ચારિત્ર મળે માટે દરિદ્ર થઈ.

૨. નવ જીવસ્થાન—૧ પૃથ્વીકાય, ૨ અપૂકાય, ૩ તેજસ્કાય, ૪ વાયુકાય, ૫ વદસ્પતિકાય, ૬ દ્વાન્દ્રિય, ૭ ત્રીન્દ્રિય, ૮ ચતુર્વિન્દ્રિય, ૯ પંચેન્દ્રિય.

૩. બ્રહ્મચર્યની નવ ગુપ્તિ—૧ સ્ત્રી-પશુ-નપુંસક રહેતા હોય તે સ્થાનકમાં ન રહેવું, ૨ સ્ત્રી આદિની કથા ન કરવી, ૩ સ્ત્રી સાથે એક આસન પર ન બેસવું, ૪ સ્ત્રીનાં નેત્રાદિક અવયવો જોવાં નહિ, ૫ સ્ત્રીતને આંતરે રહીને સ્ત્રીના કામ-ભોગાદિક શબ્દો સાંભળવા નહિ, ૬ પૂર્વાવસ્થામાં કરેલ કામક્રીડાને યાદ ન કરવી, ૭ ધૂત, મધુ, મધ વગેરેનો આહાર ન કરવો, ૮ અતિ-હૃદયપરાંત આહાર ન કરવો, ૯ શરીરની શોભા-વિભૂષા ન કરવી.

જૈન સ્થાપત્ય અને જ્ઞાનભંડારોથી સમૃદ્ધ, રાજપુતાનાનું એક જૈન તીર્થ

જૈસલમેર

લેખક:—શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાખ; અમદાવાદ.

શ્રી.ત્રુંજય, ગિરનાર, આણુ, તારંગા વગેરે ગુજરાતનાં જૈન તીર્થો જેવી રીતે ગુજરાતી પ્રજાની જાણમાં અત્યાર અગાઉ આવેલાં છે, તેવી રીતે રાજપુતાનાનાં જૈન તીર્થો લગભગ ગુજરાતની જૈન પ્રજામાં અજ્ઞાત છે તેમ કહીએ તો પણ ચાલી શકે.

રાજપુતાનામાં પણ કેટલાંક સ્થાપત્યની દૃષ્ટિએ ઉચ્ચ કોટીનાં જૈન તીર્થો આવેલાં છે. તે અહાં તીર્થોનો પરિચય નહિ આપતાં, માત્ર જૈસલમેર તીર્થનો જ પરિચય આ લેખમાં આપવાનું મેં યોગ્ય ધાર્યું છે.

જૈસલમેર જવાના રસ્તાઓ

જૈસલમેર તીર્થનો પરિચય આપતાં પહેલાં, જૈસલમેર જવાના રસ્તાઓનો પ્રથમ પરિચય આપવો ઠીક થઈ પડશે. જૈસલમેર જવા માટે મુખ્ય ત્રણ રસ્તાઓ છે:—

(૧) ખી. ખી. એન્ડ સી. આઇ. રેલ્વેની મીટરગેજ લાઇનના આડમેર સ્ટેશનથી મોટર રસ્તો છે; જે રસ્તો જૈસલમેર જનાર મુસાફરોને સુપરિચિત છે. આડમેર સ્ટેશન મારવાડના લુણી જંકશનથી સિંધ-હૈદરાબાદ જતી ખી. ખી. એન્ડ સી. આઇ. રેલ્વેની મીટરગેજ લાઇનનું સ્ટેશન છે. આડમેરથી જૈસલમેર જવા માટે મોટર હંમેશાં નિયમિત મળે છે. આડમેરથી જૈસલમેરની કાચી ખાડા ટેકરાવાળી સડક છે અને જૈસલમેર આડમેરથી ૧૧૦ માર્ઇલ દૂર આવેલું છે. આ મોટર, રસ્તામાં પણ, જુદાં જુદાં ગામોએ પેસેન્જરો તથા સામાન ઉતારવા ચઢાવવા ખોટી થાય છે અને એકંદરે રસ્તામાં ખાસ ખીજો અકસ્માત ન થાય તો લગભગ આર કલાકે આડમેરથી જૈસલમેર પહોંચાડે છે. આડમેરમાં પાંચ જૈન દેરાસરો છે.

(૨) મારવાડ રાજ્યની જોધપુર સ્ટેટ રેલ્વેના પોકરણ સ્ટેશનથી ખીજો એક મોટર રસ્તો છે. પોકરણ સ્ટેશન જવા માટે હંમેશાં જોધપુર સ્ટેશનથી રાતના ૧૦-૨૫ વાગે એક ટ્રેઇન ઉપડે છે; આ ટ્રેઇન સવારના લગભગ ૮-૩૦ વાગે પોકરણ પહોંચી જાય છે. સ્ટેશનની સામે જ જૈસલમેર મોટર સર્વિસની ઓફિસ છે. અહિંયાં નિયમિત મોટર મળતી નથી, પરંતુ જો અગાઉથી જૈસલમેર મોટર સર્વિસના મેનેજરને લિખિત ખબર આપવામાં આવે અને ઓછામાં ઓછા આઠ પેસેન્જરો હોય તો મોટર તરત મળી શકે છે, બહુ બહુ તો એકાદ દિવસ મોટરની રાહ જોવી પડે છે. પોકરણમાં જૈનોની વસ્તી બિલકુલ નથી એમ કહીએ તો પણ ચાલે, કારણ કે માત્ર એક જ જૈનનું ઘર છે. તે પણ કોઈ વખત હાજર હોય અને ન પણ હોય. પોકરણમાં શિખરઅંધી દેરાસરો ત્રણ છે. દેરાસરની નજીક જ ઉપાશ્રય છે અને તેના ઉપયોગ ધર્મશાળા તરીકે કરવામાં આવે છે. પોકરણથી જૈસલમેર માત્ર ૭૦ માર્ઇલ દૂર આવે છે પણ પાકી તો ખાસ નથી જ, છતાં પણ આડમેરની સડકની સરખામ

[૧૦]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૮]

સારી કઠી સ્ક્રાપ. જૈસલમેર જવા માટે સૌથી ટૂંકા અને સારા રસ્તા તો આ જ છે. આડમેર તથા પોકરણુ ખતે રસ્તે જૈસલમેર જવા માટે જૈસલમેર મોટર સર્વિસ તરફથી મોટરો ચાલે છે અને ખતે રસ્તે મોટર ભાડુ પેસેન્જર દીઠ ૪-૦-૦ ચાર રૂપિયા લેવામાં આવે છે. આઠ વર્ષની ઉપરના બાળકની આખી ટીકીટ લેવામાં આવે છે અને પેસેન્જર દીઠ માત્ર ૫ (પાંચ) શેર અંગાલી વજન મફત લઈ જવા દેવામાં આવે છે.

(૩) જૈસલમેર જવાનો ત્રીજો રસ્તા જોધપુરથી છે. જોધપુર રેલ્વે સ્ટેશનની નજીકમાં જ ગણેશમલજી મુતાની ધર્મશાલાની પાસે એમ. ખી. વ્યાસ મોટર સર્વિસની ઓફિસ આવેલી છે. આ ઓફિસ તરફથી ચાલુ વર્ષના ફેબ્રુઆરી માસથી જોધપુર જૈસલમેર જવાની મોટર સર્વિસ ચાલુ કરવામાં આવેલી છે. આ રસ્તાની સડક, ઉપરના ખતે રસ્તાઓ કરતાં પણ ખરાબ છે. વળી જોધપુરથી જૈસલમેર જવાનો રસ્તા પણ સૌથી લંબાણુ અને કંટાળાભર્યો છે. આ રસ્તે ૧૭૦ માઈલ જૈસલમેર આવેલું છે. રસ્તામાં રાત રોકાવું પડે છે; એટલે કે આજનો બેઠેલો માણસ બીજો દિવસે અને કેટલીક વખત તો ત્રીજો દિવસે પણ જૈસલમેર પહોંચે છે. જોધપુરથી જૈસલમેરનું મોટરભાડુ પેસેન્જર દીઠ ૬-૦-૦ છ રૂપિયા લેવામાં આવે છે. જોધપુર તથા જોધપુરની આજુબાજુ નાનાં મોટાં ૨૦ દેરાસરો આવેલાં છે. વળી જોધપુરથી જૈસલમેર જતાં રસ્તામાં નીચે મુજબ જૈન દેરાસરોવાળાં ગામો પણ આવે છે. જોધપુરથી ૪૨ માઈલ દૂર આલેસર આવેલું છે. જોધપુરથી ૨૬ માઈલ દૂર આબોલાઈ આવેલું છે. જોધપુરથી શેરગઢ ૬૩ માઈલ દૂર આવેલું છે. વળી ડેંગરી તથા દેવીકાટમાં પણ જૈન દેરાસર છે. આ ત્રીજા રસ્તાની મોટર સર્વિસ પેટ્રોલના અભાવે ૧-૫-૪૨ થી અધ ચર્ષ છે. આ સર્વિસ માત્ર શેરગઢ સુધી જ જાય છે.

આ પ્રમાણેના ત્રણ રસ્તાઓ પૈકી પોકરણુથી જૈસલમેર જવાનો રસ્તા જરા ખર્ચમાં વધુ છે, પરંતુ ઓછા કંટાળાભર્યો અને સુલભ છે. સારો ડ્રાઇવર હોય તો સાડાત્રણ કલાકમાં સહેલાઈથી મોટર પહોંચી જાય છે.

તાર-ટપાલનું સાધન

જૈસલમેરમાં ટપાલની વહેંચણી હંમેશાં ચતી નથી, દર ત્રીજો દિવસે ટપાલની વહેંચણી થાય છે અને દર ત્રીજો દિવસે ટપાલ નીકળે છે. વળી તારની પણ ખાસ સગવડ નથી. છતાં પણ જૈસલમેરથી પોકરણુ ટેલીફોન લાઇન હોવાથી કાંઈ વાંધા આવતો નથી. ઇલેક્ટ્રીક અને રેડીઓની સગવડ છે. ખાવાપીવાની વસ્તુઓ ઘણી જ મોંઘી મળે છે અને કેટલીક વખત સારી પણ મળતી નથી. વળી મોટા ભાગે ચૈત્ર શુદ્ધ પૂર્ણિમા પછી તો પાણીની પણ તંગાશ પડે છે; આકી ખાસ પાણીની અગવડ આસો મદિનાથી ચૈત્રી પૂર્ણિમા સુધી પડતી નથી.

જૈનોની વસ્તી

એક વખત જૈસલમેરમાં જૈનોની વસ્તી સેંકડોની સંખ્યામાં હતી. આજ માત્ર ૭૦ માણસની વસ્તી છે, તેમાં મરદો તો માત્ર ૨૫-૩૦ ની સંખ્યામાં છે.

ધર્મશાળા

શહેરની મધ્યમાં જ પટવાઓની કલાપૂર્ણ હવેલીઓની નજીકમાં જ એક ધર્મશાળા

નવી બંધાય છે. આ ધર્મશાળામાં જ જૈસલમેર, અમરસાગર તથા લોદ્રવાણ તીર્થનો વહીવટ કરનાર પેટીની ઓફિસ આવેલી છે. પેટીનું નામ શ્રી જૈન શ્વેતાંબર પાર્શ્વનાથ બંડાર છે.

શહેરનાં દેરાસરો

જૈસલમેર શહેરમાં, તેના કિલ્લાની માફક, આઠ નાનાં મોટાં જિનમંદિરો આવેલાં છે, જેમાંથી બે દેરાસરો શિખરબંધી તથા બીજાં ૭ ધર દેરાસરો છે, જે નીચેના સ્થળોએ આવેલાં છે :—

(૧) કોઠારી પાડામાં શ્રી સુપાર્શ્વનાથજીનું શિખરબંધી દેરાસર આવેલું છે. આ દેરાસરમાં બીજા ત્રણ ગભારામાં જુદા જુદા મૂળનાયકો પણ છે. નીચેના ભાગમાં શ્રીસુપાર્શ્વનાથજી તથા શ્રીસીમંધર સ્વામી તથા મેડા ઉપર ગોડી પાર્શ્વનાથજી તથા શ્રી સંકટ હરાપાર્શ્વનાથજી મૂળનાયક તરીકે બિરાજમાન છે. જૈસલમેર શહેરના દેરાસરોમાં મોટામાં મોટું આ જ દેરાસર છે. અને તપાગચ્છવાળાઓએ બંધાવેલું દેરાસર પણ આ એક જ છે.

(૨) આચાર્યગચ્છના ઉપાશ્રયમાં શ્રી વિમલનાથજીનું દેરાસર આવેલું છે. આ દેરાસરનો વહીવટ શ્રીયુત પ્યારેલાલજી જન્દાણી કરે છે.

(૩) પટવોંકી હવેલીમાં શેઠ હિંમતરામજી બાફણાએ બંધાવેલું ધરદેરાસર આવેલું છે. આ દેરાસરનો વહીવટ શેઠ આઈદાનજી બાફણા કરે છે.

(૪) પટવોંકી હવેલીમાં શેઠ અખયસિંહજીએ બંધાવેલું ધરદેરાસર આવેલું હતું, તે હાલ જેઠમલજી સેવક પટવોંકી હવેલીની પાસેની બીજી હવેલીમાં રહે છે, ત્યાં ત્રીજે માળે લઈ જવામાં આવેલું છે. આ દેરાસરનો વહીવટ શેઠ વિજયસિંહજી કરે છે.

(૫) ભૈયાપાડામાં શેઠ ચાંદમલજીની હવેલીમાં ત્રીજે માળે ધરદેરાસર આવેલું છે. દેરાસરનો વહીવટ શેઠ સીરેમલજી બાફણા કરે છે.

(૬) મહેતા પાડામાં શેઠ રામસિંહજી મુતાનું ધર દેરાસર, તેમના રહેવાના મકાનમાં બીજે માળે આવેલું છે, તેનો વહીવટ શેઠ રામસિંહજી મુતા પોતે જ કરે છે.

(૭) મહેતા પાડામાં શેઠ ધનરાજજી મુતાનું ધરદેરાસર, તેમના રહેવાના મકાનમાં બીજે માળે આવેલું છે. તેનો વહીવટ આઈ લાભુઆઈ કરે છે.

(૮) થીર શાહની હવેલીમાં બીજે માળે શેઠ થીર શાહનું ધરદેરાસર આવેલું છે. જેનો વહીવટ શેઠ જવાહરમલજી ભણસાલી કરે છે.

કિલ્લામાંનાં જિનમંદિરો

જૈસલમેરનાં જિનમંદિરોનું વિસ્તૃત વિવેચન આ જ લેખમાં આગળ આપવામાં આવેલું છે. જૈસલમેરના કિલ્લામાં, જૈસલમેર શહેરની જેમ, આઠ શિખરબંધી દેરાસરો આવેલાં છે :—

(૧) શ્રી પાર્શ્વનાથજી ભગવાનનું, (૨) શ્રી શીતલનાથજી ભગવાનનું, (૩) શ્રી સંલવનાથજી ભગવાનનું, (૪) શ્રી અષ્ટાપદજીનું, (૫) શ્રી શાંતિનાથજીનું, (૬) શ્રી ચંદ્રપ્રભુ સ્વામીનું, (૭) શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનનું અને (૮) શ્રી મહાવીર સ્વામીજીનું દેરાસર.

કિલ્લામાંના જિનમંદિરોનો વહીવટ

આ આઠ દેરાસરોનો વહીવટ જૈસલમેરના રહેવાસી આ ચાર ગૃહસ્થો હાલમાં કરે છે:

(૧) શ્રીયુત પ્યારેલાલજી જન્દાણી, (૨) શેઠ આઈદાનજી બાફણા, (૩) શેઠ કૃતેસિંહજી મુતા અને (૪) શેઠ રામસિંહજી મુતા.

[૧૨]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[૧૫૬]

દેરાસરમાં પ્રતિમાજીની સંખ્યાના પ્રમાણમાં માત્ર ૧૧ પૂજરીઓથી કામ લેવામાં આવે છે, તેથી દરેકદરેક પ્રતિમાજીને પ્રક્ષાલ તથા પૂજા પણ પૂરી થતી નથી. બધી તેમાં પૂજરીઓનો પણ દોષ નથી. કારણકે પૂજરીઓને માસિક માત્ર ચારથી પાંચ રૂપિયા પગાર આપવામાં આવે છે, તેમાં જે વળી બે-ત્રણ પૂજરીને તો માસિક અઠી રૂપિયા જ પગાર આપવામાં આવે છે. જો આ મંદિરોનો વહીવટ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઠી અથવા કોઈ સારી સંસ્થાના હાથમાં હોય તો આ તીર્થ ધણું આપાદીમાં આવે એવું છે. હું તો ઇચ્છું છું કે જૈસલમેરના હાલના વહીવટદારે કે જૈઓના આપ-દાદાઓએ જ આ કલાપૂર્ણ જિનમંદિરોનાં સર્જન કરાવ્યાં છે, તેઓ જાતે જ પોતાના શહેર તથા તીર્થની આપાદી માટે શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી જેવી ભારતની સુવિખ્યાત પેઠી જેવી સંસ્થાને આ તીર્થનો વહીવટ સોંપે તો તેઓ પણ મોટી જવાબદારીમાંથી મુક્ત થાય.

જૈસલમેરના કિલ્લામાંનાં જિનમંદિરો

જૈસલમેરના કિલ્લાપરનાં આઠ ઉપરોક્ત મંદિરો પૈકીનાં સાત મંદિરો તો સાથે સાથે આવેલાં છે અને એક મંદિર જે મહાવીર સ્વામીના મંદિરના નામથી પ્રસિદ્ધ તે અલગ આવેલું છે.

કિલ્લાનાં પ્રવેશદારો

જૈસલમેરનો કિલ્લો જૈસલમેર રાજ્યની જકાત ઓફીસની પાસે અને શહેરની મધ્યમાં જ આવેલો છે. કિલ્લામાં દાખલ થતાં જ અખ્ય પોળ નામનો પહેલો દરવાજો આવે છે. અમે આ દરવાજામાં દાખલ થયા ત્યારે દરવાજાની બહારની બંને બાજુએ એકક જૂની તોપ પડેલી હતી. દરવાજામાં દાખલ થતાં જમણી બાજુએ ત્રણ તોપો તથા ડાબી બાજુએ એક તોપ કિલ્લાની દિવાલોની નજીકમાં છે. થોડાક પગલાં દૂર જઈએ એટલે સૂરજ પોળ નામનો બીજો દરવાજો આવે છે. આ દરવાજાની અંદરના ભાગમાં ડાબી બાજુના બંને એટલા પર ઉઘાડી બંદુક ચોવીસે કલાક પહેરેગીર પહેરો ભરે છે. આ દરવાજામાં દાખલ થઈએ કે તરત જ થોડે દૂર જ હવામહેલના કોતરકામવાળા અર-ખાઓ પ્રવાસીઓની નજરે પડે છે. સૂરજપોળથી થોડે દૂર જતાં ગણેશપોળ નામનો ત્રીજો દરવાજો આવે છે અને આ ત્રીજા દરવાજામાં દાખલ થઈને આગળ વધતાં થોડે દૂર હવાપોળ નામનો ચોથો દરવાજો દેખાય છે. આ દરવાજાની અંદરના ભાગમાં ચોકી-દારોને બેસવા માટે બંને એટલા બનાવેલા છે, જે ચોકીદારો વિના સૂતા લાગે છે.

જિનમંદિરોનો માર્ગ અને સ્થળ

હવા પોળના દરવાજામાં પેસતાં જ દસ-પંદર પગલાં દૂર જઈએ એટલે કિલ્લાપરનાં સાત જિનમંદિરોએ જવા માટે જમણા હાથ તરફ એક સાંકડો રસ્તો આવે છે. આ સાંકડા રસ્તામાંથી પસાર થતાં થોડે દૂર ડાબા હાથ તરફ બીજો એક નાનો સાંકડો રસ્તો આવે છે અને તે સાંકડા રસ્તામાં દસ ડગલાં જ દૂર જઈએ એટલે જમણા હાથ તરફના એક ખચકામાં જૈસલમેરનાં પીળા પત્થરથી બનેલા ગગનચુંબી જિનમંદિરો જૈસલમેરના ભૂતકાલીન જૈનોની ધર્મશ્રદ્ધા, સ્થાપત્યપ્રિયતા અને ધનપ્રચુરતાના જીવતા જગતા પુરાવાઓ આપતાં બનેલાં છે. આ સાત મંદિરોનો સમૂહ જોતાં જ જાણે આપણે તીર્થધારણ શ્રી શત્રુંજયની એકાદ દૂકમાં જ જાણે આવ્યા ન હોઈએ તેવો ભાસ થાય છે.

અંક ૧]

જૈસલમેર

[૧૩]

આ સાત મંદિરો પૈકી ખાંચાની સામેના ભાગમાં જૈનોના આઠમા તીર્થંકર શ્રી ચંદ્રપ્રભુ સ્વામીનું ત્રણ મળલાનું દેરાસર પ્રથમ નજરે પડે છે. આ ચંદ્રપ્રભુ સ્વામીના દેરાસરની અડધા પાસે જમણી બાજુએ પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીમહાપદ્મદેવ પ્રભુનું જિનમંદિર આવેલું છે. ચંદ્રપ્રભુસ્વામીના મંદિરના ડાબી બાજુએ જિનમંદિરમાં આવેલા તીર્થંકર દેવની મૂર્તિઓની પૂજા કરવા માટે યાત્રાળુઓ માટે ઠંડા તથા જાના પાણીની બારે મહિના સગવડ રાખવામાં આવે છે. શ્રી ચંદ્રપ્રભુસ્વામીના જિનમંદિરની જરા પાછળના ભાગમાં અને ડાબી બાજુના રસ્તા તરફના ખાંચામાં આગળ વધીએ એટલે ડાબા હાથ તરફ બે મળલાનું એક જિનમંદિર આવેલું છે. આ જિનમંદિરના નીચેના ભાગમાં શ્રી અષ્ટાપદ્મનું દેરાસર આવેલું છે અને ઉપરના ભાગમાં સોળમા તીર્થંકર પ્રભુ શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનનું દેરાસર આવેલું છે. ખાંચાની જમણી બાજુએ શ્રીપાર્શ્વનાથનું દેરાસર આવેલું છે. શ્રીપાર્શ્વનાથનું દેરાસરના અંદરના ભાગમાં જમણી બાજુએ તથા ડાબી બાજુએ એકેક બારી છે અને આ બારીમાંથી જ અનુક્રમે ત્રીજા તીર્થંકર ભગવાન શ્રીસંભવનાથનું તથા દશમા તીર્થંકર શ્રીશીતલનાથનું નામથી યોગબાનું એકેક જિનમંદિર આવેલું છે.

આ પ્રમાણે કિલ્લા પરનાં જિનમંદિરો પૈકીનાં સાત જિનમંદિરો તો એક જ સમૂહમાં આવેલાં છે, બ્યારે આઠમું ઉપરોક્ત હવાપોળમાં પેસતાં જમણા હાથ તરફના મોટા રસ્તે જરા આગળ વધતાં જમણા હાથ તરફ એક રસ્તો આવે છે, તે રસ્તે ત્રીસેક મકાનો વટાવ્યા પછી ડાબા હાથ તરફ નીચી બાંધણીએ બાંધેલું શ્રીમહાવીરસ્વામી પ્રભુનું જિનમંદિર આવેલું છે.

જૈન તથા જૈનેતર વિદ્વાનોમાં જૈસલમેરના ભંડારોની જોટલી ખ્યાતિ છે, તેમાંની સોમા ભાગની ખ્યાતિ પણ જૈસલમેરના આ સ્થાપત્યાત્મક સર્જનોની નથી. પરંતુ આ સ્થાપત્યાત્મક સર્જનોની જગતને ઓળખાણ આપવાનું જૈસલમેરના પ્રવાસે તથા યાત્રાએ આવેલા સેંકડો વિદ્વાનો તેમજ યાત્રાળુઓમાંથી કાઢીને પણ કેમ સંપૂર્ણ નહિ હોય તેની કાંઈ મને સમજણ પડતી નથી.

શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી તરફથી ચાલતા “જૈન ડીરેક્ટરી” વિભાગના કામકાજ માટે મારે આ તીર્થની મુલાકાત ચાલુ વર્ષના ફાગણ માસમાં લેવી પડી હતી. અને તે વખતે આ સ્થાપત્યસર્જનોનું નિરીક્ષણ કરવાનો અઠાર દિવસનો સમય મને મળ્યો હતો. તે દરમિયાન આ આઠે જિનમંદિરોનાં સ્થાપત્યસર્જનોનું કલાતત્ત્વ જે મારી જાણમાં આવ્યું તે બધાંની નોંધ મારી ડાયરીમાં જે મેં કરેલી તે વાચકોની જાણ ખાતર અહીં રજુ કરું છું, અને ધન્ય છું કે શત્રુંજય, ગિરનાર તથા આણ વગેરે નજીક નજીકનાં જૈન તીર્થોની યાત્રાઓનો દર વર્ષે લાભ લેનાર જૈન બંધુઓ વધારે નહિ તો નિદેગીમાં એક યા બેવાર આવાં દૂર દૂરનાં તીર્થોની યાત્રાનો લાભ લઈને પુણ્યપાજ્ઞ કરવા અને આવાં કલાત્મક સ્થાપત્યસર્જનોવાળાં જિનમંદિરોનાં જીર્ણોદ્ધાર તથા તેને સાચવવાના અર્થમાં પોતાનો યથાશક્તિ ફાળો આપવા જરૂર કટિબદ્ધ થશે.

(આણ)

કચ્છી જૈનોનાં ખાનગી પુસ્તકાલયો

લેખક—શ્રીયુત શાહ ખીમજી હીરજી છડા, મુંબઈ

આ પછે સામાન્યપણે વિચાર કરીશું તો જણાશે કે પુસ્તકાલય આપણને અનેક રીતે સહાયકર્તા નીવડે છે. પુસ્તકાલયનું સંસ્કૃતિ-મૂલ્ય અદ્ય નથી. પુસ્તક-શાળા મનુષ્યની બુદ્ધિ અને શક્તિને ખીલવે છે, તેના ડહાપણના ભંડારમાં ઉમેરો કરે છે, તેનું જ્ઞાન વિસ્તૃત બનાવે છે, અને તેને રસિકતા અને સંસ્કારિતા અર્પે છે. ચિત્રની જેમ પુસ્તકો આનંદ અને ગમ્મત પૂરાં પાડે છે, અને એક વડીલની પેઠે ઉપદેશ આપે છે. પુસ્તકનું વાચન, સુખ અને શાંતિ બક્ષે છે; ખરેખર, પુસ્તકવાચનનો આનંદ અકથ્ય છે.

જેમ પુસ્તકોનું વાચન બુદ્ધિને ખીલવે છે તેમ ચારિત્ર્યને ઘડે છે. પુસ્તકો દ્વારા આપણને વિવિધ પ્રકારનું જ્ઞાન અને અનેક પ્રકારની માહિતીઓ પ્રાપ્ત છે. મુસાફરી કરવી હોય અગર દેશ-દેશાંતરની હકીકત જાણવી હોય, વ્યાપાર રાજગારના આંકડા જાણવા હોય અગર હુન્નર ઉદ્યોગથી વાકેફ થવું હોય, કે કોઈ નવીન શોધ કરવી હોય તો તેની સઘળી હકીકતો પુસ્તકો દ્વારા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. જેમ આપણે હજારો બંધકે લાખો રૂપિયાનાં ધરણું આદિનો સંગ્રહ કરી આનંદ માનીએ છીએ, તેમ પાશ્ચાત્ય લોકો લાખો રૂપિયા ખરચી પોતાનાં ખાનગી પુસ્તકાલયો બનાવે છે. રશિયાની સરકારે ચારસો વરસના જૂના વ્યાધિલક્ષની હસ્તલિખિત પ્રતિ એક લાખ પૌંડ (પંદર લાખ રૂપિયા) ખરચી ખરીદ કરી હતી. અત્રે હિંદુસ્તાનમાં પણ એક રાજ્યના ખાનગી પુસ્તકાલયમાંથી હસ્તલિખિત સચિત્ર “બોસ્તોન” નામક પુસ્તકની ખીટીશ મ્યુઝીયમે સાડાત્રણ લાખ રૂપિયામાં માગણી કરી હતી, પરંતુ તે સ્વીકારાઈ ન હતી. આ શું સૂચવે છે? જ્ઞાન મેળવવા માટે કેટલી બધી આકાંક્ષા અને કેટલો બધો શોખ ! ખરેખર જ્ઞાનની બલિહારી છે. અસ્તુ ! હવે આપણે મૂળ વિષય ઉપર આવીશું.

આપણી જૈન કામના લિન્ન લિન્ન પેટા વિકાસો છે. વર્તમાન કચ્છી દશા ઓશ-વાળ કામ સમૃદ્ધ છે અને કેળવણીનું રહસ્ય કંઈકે સમજી રહી છે. એ કામનો ઇતિહાસ લખવા બેસીએ તો બહુ લંબાણ થાય, તેથી અહીં વાચકોને તેનો થોડો પરિચય આપીશ.

કચ્છી દશા ઓશવાળ કામના આજ પુરુષ પ્રાતઃસ્મરણીય શેઠ નરસી નાથા ઇ. સ. ૧૭૯૬ માં જ્યારે પહેલ વહેલા મુંબઈ આવ્યા ત્યારે મુંબઈની વસ્તિ માછીમારો સિવાય થોડાક હિંદુઓ અને પારસીઓની હતી. ત્યારબાદ મુંબઈમાં તે જ્ઞાતિનું થોડું થોડું આવાગમન થયું. આપણી જૈન કામમાં શેઠ ત્રેમચંદ રામચંદ લાખોની સખાવત કરી અમર નામ કરી ગયા છે. તેમજ શેઠ કેસવજી નાયકે પણ લાખોની સખાવત કરી છે. હાલના લાખ રૂપિયા તો જૈન તીર્થોમાં ખર્ચવાના આંકડા મળે છે. પૂર્વે જ્યારે એ કામની બહોળાલી હતી ત્યારે સોનું તોલાઓ લેખે નહીં પણ રતલોના હિસાબે ખરીદ કરાતું હતું. હજી વર્તમાનમાં પણ હજારો તોલા સોનું ધરાવનારાં ઘણાં કુટુંબો એ જ્ઞાતિમાં છે.

અંક ૧]

કચ્છી જ્ઞાનોનાં ખાનગી પુસ્તકાલયો

[૧૫]

એ જ્ઞાતિના શેઠ નરસી નાથાની જૂનામાં જૂની ચેરીટી કે જેને આજે લગભગ સો વરસ થઈ ગયાં હશે, તે ચેરીટી વાર્ષિક રૂપિયા બારથી પંદર હજાર સાર્વજનિક દાન ખાતે ખરચી રહી છે. એ સો વરસનો દાનનો હીસાબ ગણુવા ખેસીએ તો લાખો રૂપિયા થવા બન્ય છે. આજથી ૭૦ વર્ષ ઉપર વીલાયતમાં ઓફિસ ખોલનાર એ કોમના શેઠ ત્રીકમજી વેલજી માલુ હતા. આખી આપણી જૈન કોમમાં પહેલ વહેલા સર નાઈટ થનાર એ જ કોમના શેઠ વસનજી ત્રીકમજી હતા. આપણી આખી જૈન કોમમાં પહેલ વહેલા મુંબઈ મ્યુનીસીપાલીટીના કારપોરેટર થનાર એ જ કોમના શેઠ ત્રીકમજી વેલજી માલુ હતા. અનેક મીલોના અને ખેતકાના ડાયરેક્ટર બનનાર એ જ કોમના શેઠ નરસી કેશવજી નાયક હતા. મુંબઈના સ્મોલકોઝ કોર્ટના ન્યાયાસન પર બિરાજનાર, મુંબઈના જજ તરીકે સુપ્રસિદ્ધ થનાર એ જ કોમના લખમશી હીરજી મૈસરી હતા. એ કોમ વર્તમાનમાં સોલીસીટરો, ઠાકતરો, વકીલો અને અનેક ગ્રેજ્યુએટો ધરાવે છે.

જેમ કચ્છી દશા એસવાળ કોમ દરેક કાર્યમાં ભાગ લેતી આવી છે, તેમ સાહિત્યમાં પણ એ કોમે એછા હિસ્સો આપ્યો નથી. પૂર્વે જ્યારે મુદ્રણકળા પ્રકાશમાં આવી ન હતી ત્યારે એ જ કોમના શેઠ ભીમસી રતનસોએ અનેક લઘીઆઓ ખેસાડી લાખો રૂપિયા ખરચી જૈન સિદ્ધાંતોનો ઉદ્ધાર કરાવી અનેક જૈન ગ્રંથો ઉતારાવ્યા હતા. એ જ કોમના ગચ્છાભિમાની શેઠ માણેક ચાંપસોએ અંચલ ગચ્છનાં અનેક પુસ્તકોના ઉતારા કરાવ્યા હતા. એ જ કોમના શ્રાવક ભીમસિંહ માણેકની સેવા જૈન કોમથી અગ્નણી નથી. શ્રાવક ભીમસિંહ માણેક જૈન સાહિત્ય મુદ્રિત કરવામાં જે સેવા બજાવી છે તેથી ખરેખર જૈન કોમ ઋણી ગણાય, કારણકે તે સમયમાં મુદ્રિત પુસ્તકોના અભાવથી લોકોને ધર્મ-શાસ્ત્ર અને પ્રકરણો જાણવામાં બહુ જ કઠિનતા પડતી હતી. તેવા સમયમાં શ્રાવક ભીમસિંહ માણેકે પુષ્કળ રૂપિયા ખરચી યતિઓ પાસેથી હસ્ત લિખિત શાસ્ત્રો ખરીદ કર્યાં હતાં. શ્રાવક ભીમસિંહ માણેકે સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતના જાણુ હોવા સાથે અનેક આચાર્યો અને શ્રીપૂજોના પરિચયી હતા, જેથી પુસ્તકોનું સંશોધન કરી આપણી કોમ ઉપર અનહદ ઉપકાર કર્યો છે.

કચ્છી દશા એસવાલ જ્ઞાતિનાં ખાનગી પુસ્તકાલયોનો વિચાર કરીશું તો જણાશે કે શેઠ ત્રીકમજી વેલજી માલુનું પુસ્તકાલય કોઈ સંસ્થાને ભેટ અપાઈ ગયું. સર વસનજી ત્રીકમજીની લાયબ્રેરી કોઈ સંસ્થાને અપાઈ ગઈ. શેઠ હીરજી વેલાલાઈની ખાનગી લાયબ્રેરી પાલીતાણા ખાતે વીરબાઈ જૈન પાઠશાળાને ભેટ અપાઈ ગઈ. શ્રી કાનજી માસ્તરની ખાનગી લાયબ્રેરી પોતાના પિતાશ્રીના સ્મરણાર્થે શ્રી કચ્છ નલીઆ બાલાશ્રમને ભેટ અપાઈ ગઈ. શ્રી ગોવિંદજી હરસોની ખાનગી લાયબ્રેરી મુંબઈ ગીરગામ ચંદ્રપ્રભુના દેરાસરને ભેટ અપાઈ ગઈ છે. શ્રી શિવજી દેવસોની ખાનગી લાયબ્રેરી મદડા ખાતે હોવી જોઈએ. પૂર્વે શેઠ હીરજી હંસરાજ, પાશુ પરબત, વાલજી હીરજી, કુંવરજી મુજર, ધેત્રાભાઈ લીલાધર આદિ અનેક ગૃહસ્થો પાસે ખાનગી પુસ્તકાલયો હતાં. અત્યારે પણ એ કોમ સારાં જેવાં ખાનગી પુસ્તકાલયો ધરાવે છે. તેનો આછો પરિચય આ લેખમાં કરાવીશું.

આ પુસ્તકાલયોમાં એ કોમના શ્રી વર્ધમાન રામજી હંસાણીનું ખાનગી પુસ્તકાલય નમુનેદાર અને મૂલ્યવાન સાહિત્યના ખજાનારૂપ હોવાથી વાચકોને પ્રથમ તેનો પરિચય આપીશું.

[૧૬]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૮]

શ્રી. વર્ધમાન રામજી હંસાણીનું પુસ્તકાલય

વર્ધમાન રામજીના આ ખાનગી પુસ્તકાલયમાં સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, હિન્દી, ગુજરાતી, મરાઠી, અંગ્રેજી, આદિ બિન્ન બિન્ન ભાષાના સાહિત્યના વિશિષ્ટ ગ્રંથો છે. વળી મુદ્રિત ગ્રંથોની સચિત્ર નકલો છે, તેમ હસ્તલિખિત ગ્રંથોની પણ અમુક પ્રતિઓ સચિત્ર છે. થોડા દહાડા ઉપર 'શૃંગારતિલક' ની સચિત્ર હસ્તલિખિત નકલ એક અમેરિકને રૂપિયા સોળ હજારમાં ખરીદેલી, તેવું જ સચિત્ર 'શૃંગારતિલક' આ સંગ્રહાલયમાં જોવામાં આવે છે.

આ ખાનગી પુસ્તકાલયમાં ખીજા સાહિત્ય સાથે જૈન સાહિત્ય પણ ખૂબ ચીવટ અને હોંશથી સંગ્રહ કરવામાં આવ્યું છે. તેમાં પણ અત્યંત ગમ્મતની કૃતિઓ વિશેષ છે. મેરુતુંગ-સ્થવિરાવલી આદિ ઐતિહાસિક ગ્રંથો છે. કચ્છી સાહિત્ય ખીચોખીચ ભરેલું છે. કચ્છ નૃપતિઓએ જૈનાચાર્યો અને યતિઓ પ્રત્યે જે ભાવ બતાવ્યો છે તે ખરેખર અમત્કારને નમસ્કારરૂપ છે. સત્તરમા શતકમાં થયેલા કચ્છના રાવ શ્રી ભોજરાજજી કે જે વિદ્યાવિલાસી હતા, તેના નામથી જૈનાચાર્યો વ્યાકરણુ ગ્રંથ બનાવ્યો છે, તેની હસ્તલિખિત નકલ આ સંગ્રહમાં મોબુદ છે, કે જે "ભોજન્યાકરણુ" ના નામથી સુપ્રસિદ્ધ છે. તેના જેવો વ્યાકરણુ વિષયક કાવ્યબદ્ધ ગ્રંથ વિરલ હશે.

શ્રી વર્ધમાન હંસાણીના આ ખાનગી પુસ્તકાલયમાં જેમ સૂત્ર સિદ્ધાંતના ગ્રંથો છે, તેમ કર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન આદિ દ્રવ્યાનુયોગના ગ્રંથોનો પણ સારો સંગ્રહ છે. દ્વાત્રિંસિકાઓ, તીર્થંકરાદિનાં ચરિત્રો, વ્યાકરણુ, ન્યાય આદિના ગ્રંથોની પણ સારી સંખ્યા છે. જૈન મેઘદૂતની કૃતિઓ, જૈન નાટકો, જૈન પાદપૂર્તિઓ, અનેક ચમત્કારિક અને યમકાદિ વિચિત્ર ગ્રંથો ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવાં છે. મહાકાવ્યો તથા ગદ્ય-પદ્યાત્મક ગ્રંથોની પણ સારી સંખ્યા છે. જેમ સમયસુંદરની 'અષ્ટલક્ષી' વિદ્વાનોનું ધ્યાન ખેંચે છે તેમ "નમો અરિહંતાણુ" ના ૧૧૦ અર્થનો વિશિષ્ટ ગ્રંથ કે જે અલબ્ધ છે તે અહીં છે. તે સિવાય યંત્ર, જંત્રાદિ, નિમિત્ત, જ્યોતિષ આદિ ભવિષ્ય બતાવનારા ગ્રંથો પણ છે. વળી જૈન સાહિત્યના સંસ્કૃત પ્રાકૃત ગ્રંથોની જેમ ગુજરાતી રાસ રાસાઓ પણ સારી સંખ્યામાં છે. આપણા જૈનોનાં વિવિધ ક્રિયાકાંડો, ઉપધાનાદિ અનેક તપોના ગ્રંથો, પૂજ્ઞઓ, સ્તવનો ઐતિહાસિક નવલકથાઓ આદિ તેમજ માસિક, ત્રિમાસિકાની ફાઇલો તથા દિવાળીના વિશેષ અકાનો સારો જેવો સંગ્રહ છે.

જેમ ઉપર જૈન સાહિત્યનું વર્ણન કર્યું તેમ જૈનેતર પણ અનેક સંસ્કૃત મહાકાવ્ય આદિ ગદ્ય-પદ્યાત્મક ગ્રંથો હોવા ઉપરાંત કલા, વિજ્ઞાન, અર્થશાસ્ત્ર, કાયદા કાનુન, નીતીશાસ્ત્ર, ભૂગોળ, ખગોળ, પ્રવાસ આદિના ગ્રંથો તો ખાસ જોવા જેવા છે. કારણ કે વર્ધમાન રામજીને જેમ સાહિત્યનો શોખ છે તેમ પ્રવાસનો પણ ઘણો શોખ છે. હિંદુસ્તાનનો કોઇ ખૂણો એવો નહીં હોય કે જ્યાં વર્ધમાન રામજી ન ગયા હોય; કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી અને કલકત્તાથી કરાંચી વચ્ચે હિંદુસ્તાનનાં દરેક મોટાં શહેરોમાં તેઓ ફર્યા છે. જેથી પ્રવાસના ગ્રંથોનો મોટો સંગ્રહ હોય એમાં નવાઇ નથી. વળી રાજકીય, બ્યાપારી તથા વૈજ્ઞક વિજ્ઞાના ગ્રંથોનો સંગ્રહ પણ સારામાં સારો છે.

અંક ૧]

શુદ્ધક મુનિની ભિક્ષા

[૧૭]

શ્રી. વર્ધમાન રામજી સાહિત્ય અને મુસાફરીના શોખીન છે. તેમ ધાર્મિક શ્રદ્ધા પણ તેમની રંગેરંગમાં ભરી છે. પોતાના ગામ કચ્છ નદીઆમાં જૈન દેરાસરની શતાબ્દિ બેજાવવા માટે જ્યારે અઠાઈ એવજીવ કરવામાં આવ્યો હતો ત્યારે તેઓએ અઠાઈનાં દર્શન કરવા મુંબઈથી વિમાનદ્વારા મુસાફરી કરી કચ્છ જઈ શ્રીચંદ્રપ્રભુ મહારાજની પૂજા કરી હતી, પાછા વીમાનદ્વારા મુંબઈ આવ્યા હતા. એટલું જ નહીં પણ નવલખાનો જનપૂર્ણ કરવા ઉપરાંત વર્તમાને પણ નવપદની ઓળી ચલાવે છે.

આ પુસ્તકાલયમાં હિંદી સાહિત્યના અથો જોઈશું તો કાશી નાગરી પ્રચારણી સભાનાં પુસ્તકો ઉપરાંત ઉત્તરખંડના યોગી મહાત્માઓના 'ખટસટનિરૂપણુ' આદિ સચિત્ર અથો છે, કે જે અલભ્ય યા દુર્લભ છે. આપણા ગુજરાતી સાહિત્યમાં આ પુસ્તકોનાં અવતરણુ જ મળતાં નથી. ચીની મુસાફરો સંગયુત અને કાષ્ટયાન, જે ચૌદસો વરસ પર મુસાફરી કરવા હિંદુસ્તાનમાં આવેલા તેમનો મુસાફરીના તે સમયના વર્ણન આદિના અથો, કે જેનાં ગુજરાતી અવતરણુ મારા જોવામાં નથી આવ્યાં, એ અપૂર્વ હિંદી અથોનો સંગ્રહ અહીં છે.

મરાઠી સાહિત્ય પ્રત્યે નજર નાખશું તો અમૂલ્ય અને અપૂર્વ અથોનો સંગ્રહ નિહાળીશું. દક્ષિણ પ્રદેશના ઇતિહાસ ઉપરાંત દિવ્ય નગરોનાં વર્ણનો કે ઇતિહાસના સચિત્ર અથો, હેમકુટનાં વર્ણનો વગેરે ખાસ જોવા જોવાં છે.

અંગ્રેજી સાહિત્યમાં જોઈશું તો ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયાની યારલીના કાષ્ટલો તથા વ્યાપારી ડાયરીઓ, કેટલોગો, ગેઝીટીયરો અને આર્યોલોજીકલ સર્વેના અથો ખાસ જોવા જોવા છે. "રેમ્બલ્સ રીકલેક્શન ઓન ઇન્ડિયન ઓફીસર" (Rambles Recollection an Indian Officer) સચિત્ર કે જે આજથી સો વરસ પર છપાયેલ છે; અને જેની નકલ આજે મળવી પણ દુર્લભ છે, તેનાં વોલ્યુમો પણ આ સંગ્રહાલયમાં છે. (ચાલુ)

શુદ્ધક મુનિની ભિક્ષા

લેખક :—પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી સુશીલવિજયજી, છાણી.

ગુગનચુંબી દેવાલયો, વૈભવશાળી રાજમહેલો, મનોહર હવેલીઓ, વિશાળ રાજમાર્ગો, સુંદર ઉપવનો, શાંત આશ્રમો, અને નિર્મળ જળાશયોથી સુશોભિત ગિરિપુષ્પનામે નગર હતું. નગરનાં પ્રજાજનો ધન-ધાન્યાદિથી અતિ સમૃદ્ધ હતાં. અનેક ગોકુળોથી સભર એ નગરમાં દુધ, દહીં, ઘીની કશી કમી ન હતી. મેવામીકાષ અને ફળ-ફુલાદિ પણ ઢગલાખંધ વેચાતાં. ગિરિપુષ્પનાં બજારોમાં જાણે હજારો સોદાગરોનો મેળો ભરાતો. સંતપુરુષો, મહાત્માઓ, મુનિઓના પુનીત પગલાં અવારનવાર નગરને પાવન કરતા.

એક સમયે સિંહ નામના જૈનાચાર્ય પોતાના પરિવાર સહિત અહીં પધાયાં. આચાર્ય મહારાજે થોડા દિવસની નગરમાં સ્થિરતા કરી. એક દિવસ ખૌરસી વ્યતીત થયા બાદ કેટલાક તરુણ સાધુઓ, સાથે ખેસી પરસ્પર વાર્તાલાપ કરતા હતા. તે વખતે

[૧૮]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૮]

તેમનામાંનો એક તરુણ સાધુ બોલ્યો : “આજે આપણામાંથી કોઈ સેવૈયા મોદક લાવી સહુને વપરાવશે?” ત્યારે એક ગુણ્યન્દ્ર નામના ક્ષુલ્લક (બાલ) સાધુએ કહ્યું : “જરૂર, હું સેવૈયા મોદક લાવી સહુને વપરાવીશ.” પુનઃ તે તરુણ સાધુએ પૂછ્યું કે-“ધી, ગોળ સહિત સેવૈયા મોદક મળશે કે તે વિના મળશે?” જવાબમાં ક્ષુલ્લક મુનિએ જણાવ્યું કે-“જેવી તમારી ઇચ્છા હશે તેવા મળશે.” સર્વેને આશ્ચર્ય થયું કે આ ક્ષુલ્લક સાધુ બોલે છે તે પ્રમાણે કરશે કે કેમ? એટલે તેઓ ક્ષુલ્લક મુનિને કહેવા લાગ્યા કે-“હે ક્ષુલ્લક! આજે તમારી કસોટી છે, હાં, જરાએ પાછી પાની ન કરતા, ખરાબર લખ્ખિ કોરવળો!” ક્ષુલ્લક મુનિ નતમસ્તકે બોલ્યા : “પૂજ્યો! આપનો આશીર્વાદ જોઈએ. બસ!”

ગોચરીનો સમય થતાં ક્ષુલ્લક મુનિએ ઝોળી-પાતરાં લીધાં અને સેવૈયા મોદક લેવાને ઉપડયા. જતાં જતાં ભાગ્યયોગે જે ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો તે જ ઘરમાં સેવૈયા મોદકનો થાળ તેમણે જોયો. ઘરઘણિઆણી સુલોચના પાસે મોદકની માંગણી કરી. પણ સુલોચનાએ આપવાની ના પાડી. એટલે ક્ષુલ્લક મુનિને કોપ ચઢ્યો. ઘરઘણિઆણી સુલોચનાને સંભળાવી દીધું કે-“યાદ રાખજે, હું પણ બાલ સાધુ છું. એ સેવૈયા મોદક લઉં ત્યારે જ ખરો!” આ બાબત સુલોચના પણ હકવાદે ચઢી : “હું એક પણ મોદક નહીં આપું, એટલું જ નહીં પણ જો એ મોદક તું ગ્રહણ કરે તો મારું નાક કાપી નાખું.” જાણે બાળહક અને સ્ત્રી હકે સામસામા મોરચા માંડયા.

હવે આ મોદક કેવી રીતે લેવા એ વિચારમાં ને વિચારમાં ક્ષુલ્લક મુનિ ઘરમાંથી નીકળી બહાર આવ્યા. આજીવ્યાજીવ્યામાં રહેતા લોકોને પૂછ્યું : “આ ઘર કાનું છે?” લોકોએ કહ્યું : “એ ઘર વિષ્ણુમિત્રનું છે.” પુનઃ ક્ષુલ્લક મુનિએ પૂછ્યું : “અત્યારે તે ક્યાં હશે?” જવાબમાં જણાવાયું કે “ઘણું કરીને અત્યારે તે સભામાં ગયો લાગે છે.” એટલે ક્ષુલ્લક મુનિ પહોંચ્યા સભામાં. સભાના સભ્યોને પૂછ્યું : “ભાઈઓ! તમારામાં વિષ્ણુમિત્ર કોણ છે? મારે તેમની પાસેથી કાંઈક યાચવું છે.” આ શબ્દો સાંભળતાં જ એકદમ સૌ હસી પડયા. અને ક્ષુલ્લક મુનિને કહેવા લાગ્યા : “હે સાધુ! એ તો મહાકૃપણ છે ચમડી ટૂટે પણ દમડો ન ટૂટે એવો એનો લોભ છે. અરે! પોતે આપવું તો દૂર રહ્યું, પણ અન્યને આપતાં દેખે તોપણ તેનું મુખ તરત જ મલિન થઈ જાય. અરે! એનું જીવન તો સાંભળ્યું હોય તોય પાપ લાગે એવું છે. એ મહાવ્યભિચારી, સ્ત્રીલંપટ અને સાતે વ્યસનમાં પૂરો છે. અરે, પોતાની ભગિની પણ એની જાળમાંથી છૂટી નથી. આવા અધમ પાસે તમે ક્યાં યાચવા આવ્યા, તમારે જે કાંઈ યાચવું હોય તે અમારી પાસે યાચી લ્યો.”

સભામાં બેઠેલા વિષ્ણુમિત્રથી આ સહન ન થયું. પણ કરે શું? પક્ષમાં કોઈ નહીં. મનમાં ખૂબ ચીડાયો. આંખ લાલચોળ થઈ ગઈ. શરીર ધ્રુજવા માંડ્યું. તેને માથાથી પગ સુધી ખાઈ ગઈ. તેને થયું : “અરેરે, મારું પોગળ ખુલી ગયું. હવે હું શું કરું?” જાણે ભાવીનો પ્રેયો હોય એમ એને એક વિચાર સૂઝી આવ્યો : “ચાલ, હું એ સાધુ પાસે જઈ. અને મારાં અપકૃત્યો પર અંધારપછેડો ટાંકવા એ સાધુને જે જોઈએ તે આપું, જેથી મારી નિંદા અટકી જાય.” વિચાર સ્ફુરતાં તરત જ તે એકદમ ક્ષુલ્લક મુનિ પાસે આવ્યો, અને કહેવા લાગ્યો : “હે સાધુ! તમે જેને શોધો છો તે જ હું વિષ્ણુમિત્ર છું. તમારે જે યાચવું હોય તે યાચો, હું ખુશીથી તે આપીશ. આ નિંદા કરતાં લોકો તરફ

નેશો નહીં. શુદ્ધક મુનિ પણ સમયજ હોવાથી તેમણે વિષ્ણુમિત્રને કહ્યું : ‘જો તું સ્ત્રીને અધીન ગણાયેલા છ પુરુષો પૈકી એકે ન હોય તો હું તારી પાસે વાચના કરું.’ શુદ્ધક મુનિનું આ અર્થસૂચક વચન સાંભળી સભામાં બેઠેલા સર્વેએ પૂછ્યું : ‘એ સ્ત્રીઅધીન છ પુરુષો કયા ? તે સમજાવો, જેથી વિષ્ણુમિત્ર એમાંનો છે કે નહીં તેની ખબર પડે?’ શુદ્ધક મુનિએ છાતીમાં પેસી જાય તેવા એક પછી એક છ દૃષ્ટાંતો સંભળાવ્યાં -

(૧) **શ્વેતાંગુલિકનું દૃષ્ટાંત**—એક ગામમાં એક પુરુષ પોતાની સ્ત્રીને જ વશ પડ્યો. સ્ત્રીએ જાણે વશીકરણ ન કર્યું હોય તેમ તે પોતાની સ્ત્રીને જ દેખ્યા કરે, એટલું જ નહીં પણ સ્ત્રી જેમ હુકમ કરે તેમ તે કર્યા કરે. પોતાને કરવા લાયક કામ પણ એ સ્ત્રી તેના પતિ પાસે જ કરાવે. અને પોતાની અહેનપણીઓ પાસે જઈને પોતાની હોંશિયારી ખતાવે : ‘સાંભળો ? રાંધવું, પાણી ભરવું, કપડાં ધોવાં, વાસણ માંજવા, ઝાકુ કાઢવું, અધુન કામ મેં મારા ધણી પાસે કરાવ્યું. આની રીતે તો હું અનેક વખત એમની પાસે કામ કરાવું છું.’ એક વખતે પતિ પ્રભાતે પથારીમાંથી ઊઠીને પોતાની પત્નીને કહેવા લાગ્યો : ‘હે પ્રિયે ! આજ તો મને અહુ જ ભૂખ લાગી છે, માટે તું જલદી ભોજન કરી આપ.’ ત્યારે પેલી સ્ત્રી કહેવા લાગી : ‘મને તો આજસ થાય છે. હું તો હમણાં કંઈએ નથી ઊઠતી. જાઓ, જઈને ચૂલામાંથી રાખ કાઢી, ચૂલો સળગાવો. રસોઈ તૈયાર કરો. અને રસોઈ તૈયાર થઈ જાય એટલે મને ખોલાવજો, એટલે હું આવીને તમને પીરસીશ.’ બિચારો સ્ત્રીને વશ પડેલો એટલે કરે શું ? આમને આમ કેટલીયે વખત તેની સ્ત્રી તેને પજવતી, અને સર્વ કામ કરાવતી. ચૂલામાંથી વારંવાર રાખ કાઢવામાં આવતી હોવાથી તેની આંગળીઓ એટલી અધી એત થઈ ગઈ કે લોકોએ તેનું **શ્વેતાંગુલિક** સંદેહ (આંગળીવાળો) એવું નામ પાડી દીધું.

(૨) **બકોડારીનું દૃષ્ટાંત**—એક ગામમાં કોઈ પુરુષ પોતાની પત્નીના સુખ-દર્શનનો જ લાલચ હતો. કોઈ વખત જો એનું સુખ બિલકુલ જોવામાં ન આવે તો છેવટે છપ્પીમાંથી પણ જોઈ આનંદ માનતો. તે એનો તાબેદાર એટલો અધો થઈ ગયેલો કે જે કહે તે કાર્ય કરવાને સદા મશગુલ રહેતો. એક વખતે પત્નીએ ઢોંગ કરીને કહ્યું : ‘હવે તો મને પાણી લાવતાં આજસ થાય છે. માટે તમે હંમેશાં તળાવે જઈને પાણી ભરી આવજો.’ પેલો તો તેણીનાં વચનને દેવતાનાં વચન સરખાં માનીને કહેવા લાગ્યો : ‘હે પ્રિયે ! જેવી તું આજ્ઞા કરીશ તે પ્રમાણે કરવાને હું તૈયાર છું.’ દિવસે પાણી ભરવા જતાં ભાઈને શરમ આવે અને કોઈ જોઈ જાય તો આબરુના કાંકરા થઈ જાય. એટલે તે ભયથી રાત્રીને પાછલે પહોરે ઊઠીને રોજ તળાવેથી પાણી ભરી લાવે. આમ કરતાં કરતાં કેટલોક વખત વ્યતીત થઈ ગયો. હંમેશાં રાત્રીના પાછલા પહોરે તળાવે પાણી ભરવા જવા આવવાથી, તેનાં પગલાંના સંચારથી, રસ્તામાં કોઈને ભેટો થઈ જવાથી, તળાવમાં જળથી ઘડો ભરતાં થતા બુદ્ધિ શબ્દથી, ત્યાં તળાવના તીર પર રહેલાં વૃક્ષો ઉપર સૂઈ ગયેલાં પક્ષીઓ જગી જઈ ઊઠીને ઊડી જવા લાગ્યા. આ વૃત્તાંત ગામલોકોને જાણ્યું થતાં લોકોએ તેનું નામ **બકોડારી** એટલે બક પક્ષીઓને ઉડાડનાર એવું પાડ્યું.

(૩) **તીર્થસ્નાયીનું દૃષ્ટાંત**—એક ગામમાં એક પુરુષ પોતાની સ્ત્રીને એટલો અધો વશ થઈ ગયેલો કે સ્ત્રી જેમ કહે તે પ્રમાણે કરે. સ્ત્રી ગમે તેટલો એને ધમકાવે,

[૨૦]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૮]

ગાળો આપે, માર મારે, અધુ કામ કરાવે છતાંય એને જ ઝંખ્યા કરે. અરે કર્મરાજ ! શું તારી બલિહારી છે ! જેમ સ્ત્રી નચાવે તેમ તે નાચ્યા કરે. એક વખતે તેણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું : “અત્યારે મારે સ્નાન કરવું છે. તું પાણી લઈ આવ.” ત્યારે સ્ત્રીએ કહ્યું : “પહેલું આ કામ કરો. આ આંબળાંને પથરા ઉપર વાટો. પછી આ જૂનું પંચીયું પહેરી અંગે તેલનું મર્દન કરી શ્યો. અને આ ઘડો લઈ તળાવે જાઓ. ત્યાં સ્નાન કરો આ ઘડો ભરીને લાવજો. હું તો કંઈ પાણી આણી આપતી નથી.” બિચારો તેણીને આધીન પડેલો એટલે કરે શું ? સ્નાન કરવાનું પડતું મૂકી પહેલાં આમળાં પથરા ઉપર વાટી સ્ત્રીને આપ્યાં. પછી અંગે તેલનું મર્દન કરી, હાથમાં ઘડો ગ્રહણ કરી ગયો તળાવે. ત્યાં જઈ સ્નાન કરી પાણીથી ઘડો ભરી ઘેર આવી સ્ત્રીને આપ્યો. આ રીતે હમ્મેશાં તે કરવા લાગ્યો, એટલે સૌએ હાસ્યમાં તેનું તીર્થસ્નાયી એવું નામ સ્થાપ્યું.

(૪) કિંકરનું દૃષ્ટાંત—એક ગામમાં એક પુરુષ પોતાની સ્ત્રીના સ્પર્શને ખૂબ જ લંપટ હતો જાણે મનુષ્ય અવતાર એને માટે જ ધારણ કર્યો હોય એમ દિવસ અને રાતનો ઘણો વખત સ્ત્રીની સેવામાં જ પસાર થતો. એની આજ્ઞા એ જ એનો ધર્મ. હમ્મેશાં પ્રાતઃકાળે ઊઠીને હાથ જોડીને કહેતો : “હે પ્રાણુવલ્લભે ! આજે શી આજ્ઞા છે આ “સેવકને ?” ત્યારે તે કહેતી : “જાઓ તળાવેથી પાણી ભરી આવો.” પાણી ભરી આવી પાછો પૂછે : “હવે શી આજ્ઞા છે ?” ત્યારે તે કહે : આ ડાંગર સાફ કરો ખાંડીને મારી પાસે લાવો, પછી રસોઈ કરજો.” આ રીતે એક નોકરની જેમ “હવે શું કરું” ‘કિંકરોમિ’ એમ પૂછી નવું નવું કામ કર્યું જતો. આ રીતે સ્ત્રીની પાસે જઈ વારંવાર ‘કિંકરોમિ’ ? ‘કિંકરોમિ’ ? (હું શું કરું ?) એમ બોલવાથી લોકોએ તેનું કિંકર નામ પાડ્યું.

(૫) ગૃધ્રરિખીનું દૃષ્ટાંત—એક ગામમાં એક પુરુષ પોતાની સ્ત્રીનો એટલો અધો તાબેદાર બની ગયેલો કે શેક જેમ નોકરને હુકમ કરે તેમ એ સ્ત્રી પણ પોતાના ઘણી ઉપર હુકમ ચલાવે. એ કહે કે અહીં જ બેસ ! તો બિચારાની બિલકુલે ઇચ્છા ન હોય છતાં બેસી રહેવું પડે. એકદા તેણે પોતાની સ્ત્રી પાસે ભોજન માગ્યું. ત્યારે તેની સ્ત્રીએ કહ્યું : “થાળી, વાડકા અને લોટો લઈને મારી પાસે આવો ! આજ્ઞા થતાં જ ત્રણે વસ્તુ લઈ રસોડામાં પોતાની સ્ત્રી પાસે પહોંચ્યો. સ્ત્રીએ ભોજન પીરસીને કહ્યું : “જાઓ અહીંથી બહાર બેસીને ખાઈ શ્યો, મહારી પાસે નહીં.” એમ સ્ત્રીને હુકમ થતાં તે બહાર બેસી ખાવા માંડ્યો. ખાતાં ખાતાં ખૂટી પડ્યું એટલે ફેર પોતાની સ્ત્રી પાસે ભોજન માગ્યું ત્યારે સ્ત્રીએ કહ્યું : “ઊઠીને થાળી લઈ અહીં આવો” થાળી લઈ રસોડામાં આવ્યો. એટલે સ્ત્રીએ પીરસ્યું. અને કહ્યું : “જાઓ ત્યાં બેસીને ખાઈ શ્યો.” બહાર જઈ ખાઈ લીધું. પછી હાથ મગી એટલે સ્ત્રીએ કહ્યું : “અહીં આવી લઈ જાઓ.” એટલે ગૃધ્ર પંખીની પેઠે રિખતો ઉતકંઠાને લીધે થાળી લઈને આવ્યો, અને હાથ લીધી. લોંબાએ એ બેયું એટલે તેનું હાસ્યમાં ગૃધ્રરિખી (ગૃધ્ર પક્ષીની જેમ રીખે) એવું નામ પાડ્યું.

(૬) હૃદનજાનું દૃષ્ટાંત—એક ગામમાં એક પુરુષ પોતાની સ્ત્રીનું સુખદર્શન કરવામાં એટલો અધો લુપ્થ બનેલો કે—જેમ ભ્રમર કમલના ફુલમાં તલિલન થઈ જાય, તેમ—આખો દિવસ ને રાત ઘેરને ઘેર રહે. અને સ્ત્રી કહે તેમ જ કરે. તેની પત્નીએ એક પુત્રવત્તને જન્મ આપ્યો. બાલક એટલે પાલણામાં જ મળ—મૂત્ર કરતો, અને પાલણું તથા વસ્ત્ર અગાડી મૂકતો. તેને સાફ કરવા માટે સ્ત્રી પોતાના સ્વામીને કહેતી : “જાઓ,

તળાવે જઈને આ અધું ઘોષીને આવો.” આ પ્રમાણે સ્ત્રીનો હુકમ થતાં પહેલું એ કામ કરી આવતો. આમ ઘણી વખત તળાવે જતાં આવતાં જોઈને લોકોએ કહ્યું કે-તને આળકના હદન એટલે મળામૂત્રાદિ સાફ કરવાનું જ આવડે છે ! બિચારો શરમાઈ જઈને કંઈ પણ પ્રત્યુત્તર આપી શક્યો નહીં. ત્યારે લોકોએ તેનું હૃદયનક્ષા એવું નામ પાડ્યું.

શુદ્ધકમુનિએ કહેલાં ઉપરોક્ત છયે કથાનકો સાંભળીને સભાના લોકો ખડખડ હસી પડ્યા, અને કહેવા લાગ્યા: “હે શુદ્ધકમુનિજી ! તમે જે છયે દષ્ટાંતો પ્રતિપાદન કર્યાં છે તે યથાર્થ છે. વિષ્ણુમિત્ર પણ એમાંનો જ છે. સ્ત્રીને પરવશ થયેલો છે.” આ સાંભળી વિષ્ણુમિત્ર કહેવા લાગ્યો: “હે મુનિવર્ય, એ છમાંથી એકમાં મારો સમાવેશ થતો નથી. હું સ્ત્રીને પરવશ નથી. આપને જે યાચવું હોય તે ખુશીથી યાચો. તે આપવાને હું તૈયાર છું. ત્યારે શુદ્ધકમુનિએ કહ્યું- “હે વિષ્ણુમિત્ર ! એક વસ્તુ મારે યાચવી છે. ઘી ગોળ સહિત, મારું મોટામાં મોટું પાત્ર ભરાઈ જાય તેટલા, સેવેલા મોદક મને આપ !” વિષ્ણુમિત્રે કહ્યું: “ચાલો મહારાજ, મ્હારે ઘેર પધારો. તમારે ઘી ગોળ સહિત જેટલા સેવેલા જોઈએ તેટલા આપીશ.” એમ કહી વિષ્ણુમિત્ર શુદ્ધકમુનિને સાથે લઈ સભાનો ત્યાગ કરી ઘર ભણી ચાલ્યો. ઘર પચાસેક પગલાં દૂર રહ્યું ત્યારે શુદ્ધકમુનિએ વિષ્ણુમિત્રને કહ્યું: “પહેલાં હું તારે ઘેર જઈ આવ્યો છું. તારી સ્ત્રી પાસે ઘી ગોળ સહિત સેવેલાની યાચના કરી, પણ તેણે આપ્યા નહીં અને મારી સામે પ્રતિજ્ઞા કરી કે હું એક દાણો પણ તને આપું નહીં. માટે પહેલાં ઘરમાં જઈ એનો અદોષસ્ત કર ! પછી મને જોલાવ.” આ પ્રમાણે શુદ્ધકમુનિ નિવેદન સાંભળી શુદ્ધકમુનિને ઘર આગળ જોલા રાખી તે ઘરમાં ગયો. ઘરમાં જઈ સ્ત્રીને પૂછ્યું: “હે પ્રિયે ! આજે ઘી ગોળ ભેળવી સેવ્યા મોદક અનાવ્યા છે કે ?” સ્ત્રીએ કહ્યું: “હા, થાળ ભરી અનાવ્યા છે.” તેણે પૂછ્યું: “ચાલ અતાવ, કર્યાં મૂક્યો છે ?” સ્ત્રીએ તે અતાવ્યો એટલે વિષ્ણુમિત્રે ગોળ લાવવાના બહાને સ્ત્રીને ખીજે માળ ચઢાવી દીધી. અને ત્યાંથી નિસરણી લઈ લીધી. પછી દ્વાર પાસે જોલા શુદ્ધકમુનિને ઘરમાં જોલાવ્યા. અને એમનું મોટામાં મોટું પાત્ર ઘી ગોળ સહિત સેવેલા મોદકથી ભરવા માંડ્યું. એટલામાં ખીજે માળે ચઢાવેલી સ્ત્રી ગોળ લઈ ઉતરવાના સ્થાને આવી, પણ નિસરણી દેખી નહીં ત્યારે આમ તેમ જોવા માંડ્યું. ત્યાં તો પેલા શુદ્ધકમુનિને સેવ વહોરાવતા પોતાની ઘણીને જોયા. એટલામાં તો એકદમ ક્રોધાયમાન થઈ ગઈ. તેનું મોટું શ્યામ ઘઈ ગયું અને છુમાછુમ કરી મૂકી: “અરે ! એને એ ન આપતા. એ એના માટે નથી અનાવ્યા. એ તો મહાધૂર્ત છે, મહાઅભિમાની છે.” આ બાબુ શુદ્ધકમુનિ સેવ વહોરતાં વહોરતાં ઉપર દષ્ટિ કરતા જાય છે અને નાક ઉપર આંગળી રાખી પેલી સ્ત્રીને કહેતા જાય છે. જો તે ન આપી તો તારું નાક કાપીને લીધી. એટલામાં પાત્ર ભરાઈ ગયું એટલે શુદ્ધકમુનિ ચાલતા થયા. અને સ્વસ્થાને પહોંચી ગયા. સેવેલાથી સર્વને તૃપ્ત કરી દીધા. અને શુદ્ધકમુનિ એ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કર્યાં તે વૃતાંત જાણી ચકિત થયા. આ બાબુ મુનિને ભિક્ષા વહોરાવવાથી જાણે વિષ્ણુમિત્રનો આત્મા જાગી ઊઠ્યો. તેને પોતાની પરાધીન અને પતિત અવસ્થાનું ભાન થયું હોય તેમ જોણે જિનેશ્વર ભગવંતનો ધર્મ સ્વીકાર્યો. અને ગુરૂ મહારાજના સંસર્ગથી છેવટે સંસારનો ત્યાગ કરી, કુટુંબ કપીલા, ધન દોલતને તિલાંજલી દઈ સાધુપણું અંગીકાર કરી સ્વર્ગ લોકમાં ગયા. ત્યાંથી કાળાંતરે મુકિતમાં જશે. પારકાનું અભિમાન તોડનાર શુદ્ધકમુનિ પણ અભિમાન તણ સંયમનું શુદ્ધ પાલન કરી કઈન કર્મને તોડી શિવપુરમાં પહોંચશે.

शादूलविक्रीडित छन्द में एक पारसी पद्य

लेखक—श्रीमान् डॉ. बनारसीदासजी जैन, M. A., Ph. D.

दोस्ती प्वांद तुरा न वासय कुया हामा चुनीं द्रोग् हसि,
चीजे आमद पेसि तो दिलसुरा वूदी चुनीं काम्बरः ।
तं बाला रहमाण वासइ चिरा दोस्ती निसस्ती इरा,
अल्लाहाहि तुरा सलामु बुजिरूक् रोजी मरा मे दिहि ॥

[अर्थ—हे स्वामिन् ! तेरा किसी में विशेष अनुराग नहीं है—यह सब झूठ है । जो कोई तेरे सामने भक्तिभावसे आता है, चाहे वह किकर ही हो, हे वीतराग ! तू उस पर क्यों अनुराग करता है ? इसी लिये हे अल्लाह ! तुझे नमस्कार हो । मुझे भी महती विभूति दे ।]

यह पद्य महं० विक्रमसिंहरचित “पारसी भाषानुशासन”^१ के मङ्गल-चरण का दूसरा^२ श्लोक है । यह ग्रन्थ पारसी भाषा का कोश है जिसमें एक हजार के लगभग पारसी शब्दों के संस्कृत पर्याय दिये हैं । अम्बाला भंडार की प्रति के आठ पन्ने हैं जो १०। इंच लंबे और ४। इंच चौड़े हैं । प्रत्येक पृष्ठ पर १५ पंक्तियां हैं और प्रत्येक पंक्तिमें ५० के लगभग अक्षर हैं । लिपिकार ने लिपिसंवत् आदि कुछ नहीं दिया । देखने में यह प्रति दो अढ़ाई सौ बरस से कम पुरानी न होगी ।

पारसी भाषानुशासन का उल्लेख न तो “जैन ग्रन्थावली” में है और न ही मोहनलाल दलीचंद देसाईकृत “जैन साहित्यनो संक्षिप्त इतिहास” में है । प्रस्तुत लेखक ने इस कोश का परिचय “वूलनर” स्मारक ग्रन्थ^३ में प्रकाशित किया था जिसे पढकर गायकवाड ओरियंटल इन्स्टिट्यूट के डायरेक्टर साहिबने यह प्रति मंगवा कर अपनी लाइब्रेरी के लिये इस के फोटोग्राफ बनवा लिये । इससे पाठक इस कोष तथा इस प्रति के महत्त्व का अनुमान लगा सकते हैं ।

- (१) इसकी एक प्रति अम्बाला शहर के श्वेताम्बर भण्डार में विद्यमान है, देखिये
A Catalogue of manuscripts in the Panjab Jain Bhandars,
Panjab University, Lahore. 1939. Item No. 1649.
- (२) पहला श्लोक संस्कृत प्राकृत मिश्रित है । यथा—
यद्गौर्युतिदेहसुन्दररदज्योत्स्नाजलौघे मुदा
दट्टूणासणसेयपंक्रयमिणं नूणं सरं माणसं । (महाराष्टी)
एयं चितिय ज्ञत्ति एस करदे प्हाणंमि हंसो मदिं (शौरसेनी)
सा पक्खालदु भालदी भयवदी जङ्गणुलित्तं मणं ॥ (मागधी)
- (३) Woolner Commemoration Volume. Lahore, 1940. pp. 119-22

इस कोश के रचायिता का नाम महं० विक्रमसिंह है जो मदनपाल का पुत्र और ठक्कुर जागज का पौत्र था । जागज तो प्राग्वाट वंश में चन्द्र के समान था । यह बड़ा यशस्वी और धर्मात्मा था । मदनपाल अपनी दयालुता और नीति के लिये प्रसिद्ध था । स्वयं विक्रमसिंह आनन्दसूरि का अनन्य भक्त था । पारसी भाषा का शुद्ध प्रयोग सीख कर विक्रमसिंह ने इस कोश की रचना की । इसका परिमाण ३६० ग्रन्थ है^४ । खेद है कि विक्रमसिंहने अपना या कोश रचने का समय नहीं बतलाया । आनन्दसूरि का उल्लेख भी इस काल—निर्धारण में सहायता नहीं कर सकता, क्योंकि आनन्दसूरि नाम के कई आचार्य हो चुके हैं और इन आनन्दसूरि की गुरुपरम्परा नहीं बनलाई गई । अलबत्ता प्रथम प्रकरण के श्लोक २६ में अणहिल्लपाटक का पारसी पर्याय “निहरवलो” दिया है । इससे अनुमान होता है कि विक्रमसिंह अणहिल्लपाटक या पाटण का रहने वाला था ।^५ इसके नाम के साथ लगी उपाधि महं०=महंतो (गुजराती में “महेतो”) भी इसी बात की सूचक है कि वह गुजराती था ।

यह कोश पांच प्रकरणों में विभक्त है । (१) जाति प्रकरण, (२) द्रव्य प्रकरण, (३) गुण प्रकरण, (४) क्रिया प्रकरण और (५) सामान्य प्रकरण जिनमें क्रमसे १११, ६९, १५, ३१ और ३५ श्लोक हैं ।

इस प्रकार के पारसी—संस्कृत कोशों की संख्या बहुत अल्प है, अतः प्रस्तुत कोश का बड़ा महत्त्व है । परन्तु आश्चर्य इस बात का है कि जिस प्रकार की भाषा में उपर्युक्त पद्य लिख गया है, वह प्रचलित साहित्यिक फारसी से बहुत भिन्न है । यद्यपि देवनागरी लिपि तथा संस्कृत छन्द में लिखे जाने के

(४) कोश के अन्त में प्रशस्ति इस प्रकार हैं—

इति महं० विक्रमसिंहविरचिते पारसीभाषानुशासने सामान्यप्रकरणं पञ्चमं समाप्तम् ।

प्राग्वाटवंशगगनाङ्गणपूर्णचन्द्रः, सद्धर्मबुद्धिरिह ठक्कुरजागजोस्ति ।

तन्नन्दनो मदनपाल इति प्रसिद्धः, सौजन्यनीतिविनयादिगुणैकगोहः ॥१॥

आनन्दसूरिपदपद्मयुगैकभृङ्गस्तस्सुरेष ननु विक्रमसिंहनामा ।

आम्नायशुद्धमवबुध्य स पारसीकभाषानुशासनमिदं रचयांचकार ॥२॥

प्रत्यक्षरगणनातः शतानि त्रीण्यनुष्टुभाम् । षष्ठ्यधिकानि विज्ञेयं प्रमाणं तस्य निश्चितम् ॥३॥

(५) वसुन्धरा दुनीण स्याद् पत्तनं सहस्र स्मृतम् ।

ग्रामो दिहस्तथा देश उलातु परिकीर्तितः ॥२५॥

तस्मिन् निहरवलो श्रीमदणहिल्लपाटकम् ।

लोकः कसस्तथा प्रोक्तो बुधखाना सुरालयः ॥२६॥ (प्रकरण २)

कारण और लिपिकार की अनभिज्ञता के कारण थोड़ा बहुत भेद हो जाना अनिवार्य है, परन्तु यहाँ तो यह दशा है कि यदि इस पद्यकी संस्कृत वृत्ति न होती तो इसका सामान्य अर्थ करना भी कठिन था। इसी भाँति कोश के अन्दर आये हुए बहुतसे पारसी शब्दों के लिखित रूप अपने प्रचलित साहित्यिक रूपों से भिन्न हैं। संभव है कि इस पद्य तथा कोश की भाषा फारसी की कोई प्रान्तीय बोली हो। इस कोश के विशेष अनुशीलन से इस बात का कुछ पता लग सकता है कि जिस समय और जिस प्रान्त में यह कोश रचा गया, उस समय और उस प्रान्त में फारसी का उच्चारण कैसा था।

लिपिकारने पारसी के विशिष्ट वर्णों के उच्चारण को प्रकट करने की चेष्टा की है।—जैसे—खे, फे को प्रकट करने के लिये 'क', 'प' के पूर्व जिह्वा-मूलीय और उपध्मानीय के चिह्न लगाये हैं। कभी कभी 'खे' के लिये 'क', 'ख', 'ष' भी प्रयुक्त किया है। इसी प्रकार 'फे' के लिये 'फ' का प्रयोग हुआ है। 'जे' को 'ज' या 'य' से, दाद (ज्वाद) को 'द' से और 'से' (थे) को 'थ' से प्रकट किया है। विचित्र बात यह है कि 'ते' के लिये प्रायः 'थ' आता है यद्यपि भारत में फारसी 'ते' का उच्चारण भारतीय 'त' के समान है।^६

इस प्रति के अन्त में प्रस्तुत पारसी पद्य की संस्कृत टीका भी मिलती है। इसमें 'रहमाण' शब्द की व्युत्पत्ति उल्लेखनीय है। वास्तव में 'रहमाण' अरबी भाषा का शब्द है परन्तु टीकाकारने इसे संस्कृत रूप मान इस प्रकार व्युत्पत्ति की है—

रहमाणशब्दस्य कृता व्युत्पत्तिर्यथा—रह त्यागे इति चौरादिको विकलोनन्तो धातुः। रहयति रागद्वेषकामक्रोधादिकान् परित्यजतीत्येवं शक्त इति विप्रहे शक्तिव्यस्ताच्छील्य इति शानङ् आन्मोन्तः आने इति मोन्तः। रषृवर्णभ्यो नोर्णेत्यादिना णत्वमिति रहमाणः। कोर्थः? रागद्वेषविनिर्मुक्तः श्रीमान् वीतरागो रहमाणः। नान्यः कश्चित्। तस्य संबोधनं रहमाण।

जैन विद्या भवन, कृष्णनगर, लाहौर. ५-१०-४२

- (६) लेखक के एक सहाय्यापक मराको (आफ्रिका) के रहनेवाले हैं और अरबी बोलते हैं, उनके बोलने में अरबी 'ते' का उच्चारण भारतीय 'थ' से मिलता है। वे "तरतीब" को "थरथीब" कहते हैं। इसी प्रकार और शब्दों में जब वे 'ते' बोलते हैं तो 'थ' सुनाई देता है।

શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર

લેખક:-પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી દર્શનવિજયજી, વઢવાણકેંપ

સાહિત્યકારો સાહિત્ય સર્જનમાં ક્યારેક સંખ્યાને પણ પ્રધાનતા આપે છે અને કાષ્ઠકવાર તે તે જ સંખ્યાના નામથી ગ્રંથને પણ જાહેર કરે છે. આ રીતે નીચેની સંખ્યાને સાહિત્યમાં વિશેષ આદર મળેલ છે.

ચોક, અષ્ટક, ષોડશક, વીશી, ચોવીશી, પચ્ચીશી, બત્રીશી, ચાલીશા, ચુમ્માલીશા પંશદશક-પચ્ચાસા, સીતરી, શતક, અષ્ટોત્તરી, આરસા, અને સહસ્ત્રી વગેરે.

જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યમાં કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર અને ભક્તામર સ્તોત્ર એ બંને ચુમ્માલીશ ચુમ્માલીશ શ્લોકમાં ગુંથાએલ ઉચ્ચ કોટિનાં સ્તોત્રો છે. આ બંનેમાં વૃત્ત, શ્લોક સંખ્યા, વિષયદર્શન, વિશદતા અને રચનાશૈલીમાં ઘણું સામ્ય છે. જૈન સમાજમાં આ સ્તોત્રોનું નિત્ય પઠન-પાઠન થાય છે.

શ્વેતામ્બર આચાર્ય શ્રી. સિદ્ધસેન દિવાકર કે જેઓ જૈન ન્યાયવાદમયના આદિ પ્રણેતા અને અનુસિદ્ધસેન કવચ: એ ઉક્તિ પ્રમાણે મહાન કવિ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે, તેઓએ કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર બનાવ્યું છે. અને તેને જ દીવાદાંડી બનાવી શ્વેતામ્બર વનવાસી ગચ્છીય આચાર્ય શ્રી માનતુંગસૂરિજીએ ભક્તામર સ્તોત્રનું સંદર્ભન કરેલ છે.

હવે આપણે આ ભક્તામર સ્તોત્ર માટે કંઈક વિચાર કરીએ.

એકવાર મયૂરપંડિતને તેની પુત્રીએ શ્રાપ આપી કાઢ્યો બનાવ્યો, એટલે તે પંડિતે સૂર્યની સ્તુતિ કરી અને તેથી પોતાના કાઠનો વિનાશ કરી પુનર્જીવન મેળવ્યું. એ જ રીતે તેના જમાઈ આણુ પંડિતના હાથ પગ કાપી નાખી રાજ્ય હર્ષદેવે તેને વ્યંગ બનાવ્યો હતો. એટલે તે પંડિતે પણ ચંડિકાદેવીની સ્તુતિ કરી તેના દ્વારા હાથ પગ મેળવ્યા અને દિવ્ય કાંતિ પ્રાપ્ત કરી. આથી રાજ્યએ તે બંનેની તારીફ કરી, અને જગતમાં આ બંને જેવો ત્રીજો કાષ્ઠ પ્રભાવશાળી પુરુષ નથી એમ તે બોલવા લાગ્યો. આ જ વખતે ધ્રુવક્ષત્રીય ધનદેવ શેઠના પુત્ર કે જેણે પ્રથમ દિગમ્બરીય દીક્ષા લીધી હતી અને પછી વિશેષ વિવેક પ્રાપ્ત થતાં શ્વેતામ્બર દીક્ષા લીધી હતી તે શ્વેતામ્બર આચાર્ય માનતુંગસૂરિ તે નગરમાં વિદ્યમાન હતા.

રાજ્ય હર્ષદેવે તે આચાર્યને સત્કારપૂર્વક રાજસભામાં બોલાવી વિનંતિ કરી કે— “પૃથ્વી પર આહાણો મહાપ્રતાપી છે! એકે સૂર્યને આરાધીને પોતાનો રોગ કાઢ્યો અને ખીજાએ ચંડિકાની સેવા વડે હાથ પગ મેળવ્યા. તો હું મુનિવર! જો તમારામાં કાષ્ઠ અહ્ભુત શક્તિ હોય તો કૈંક ચમત્કાર બતાવો.” આ સમયે આચાર્યે જાહેર કર્યું કે— “અમારે અમારી શક્તિ રાજ્યને રીઝવવામાં નહીં, કિન્તુ ધર્મપ્રચારમાં જ વાપરવી જોઈએ”.

રાજ્યએ તો તરત જ રાજપુરુષો પાસે લોહાની ૪૪ સાંકળો વતી આચાર્યશ્રીને બંધાવ્યા, અને અંધારિયા ઝોરડામાં પૂરી તેના દરવાજે મજબુત લોખંડી તાળું માર્યું.

આ અવસરે આચાર્ય માનતુંગસૂરિ એકાગ્ર મન કરી ‘ભક્તામર’ શબ્દથી આરંભીને નવાં નવાં કાવ્યો વડે ભગવાન આદિનાથની સ્તુતિ કરવાં લાગ્યા. તેઓ કાવ્ય

૧ આ. શ્રી. સમન્તભદ્રસૂરિ આ. શ્રી. માનતુંગસૂરિ અને આ. શ્રી જીવદેવસૂરિ એમ ઘણા આચાર્યોએ પ્રથમ દિગમ્બર દીક્ષાને અને પછી શ્વેતામ્બર દીક્ષાને સ્વીકાર કરેલ છે.

[૨૬]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૮

બોલતા હતા તેમ તેમ પ્રત્યેક શ્લોકે એકેક સાંકળ કડાક દઈને તુટતી હતી. એમ ૪૪ કાવ્યો બોલી રહેતાં ૪૪ સાંકળો તૂટી ગઈ, તાળું તૂટી ગયું, દરવાજા ઊધડી ગયા અને આચાર્ય મહારાજ મુકત થઈ તરત બહાર આવ્યા. રાજા આ ચમત્કારથી આશ્ચર્ય પામ્યો અને સૂરિજીના મુખે ધર્મ સાંભળી પરમ જૈન બન્યો.

વળી ક્રોધ-આચાર્ય શ્રી. માનતુંગસૂરિજીને ઉન્માદનો રોગ થયો હતો તે સમયે તેઓશ્રીએ ધરણેન્દ્ર પાસેથી ૧૮ અક્ષરનો મંત્ર મેળવી પ્રાકૃત ભાષામાં નમિભિજીથી પ્રારંભ થતું મહાભયહર સ્તોત્ર બનાવ્યું અને તેના વડે નીરોગતા પ્રાપ્ત કરી-એમ કહે છે.

આ રીતે આચાર્ય મનતુંગસૂરિજીએ ભગવાન શ્રી આદિનાથની સ્તુતિ રૂપ સંસ્કૃત ભાષામાં ભક્તામર સ્તોત્ર અને ભગવાન પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ રૂપ પ્રાકૃત ભાષામાં નમિભિજી સ્તોત્ર બનાવેલ છે. ભક્તામર સ્તોત્ર એવું સરસ કાવ્ય છે કે-તેના એકેક ચરણને લઈ તેની પાદપૂર્તિ કરનારાં પણ ઘણાં કાવ્યો બની ચૂક્યાં છે. આ સિવાય આ સ્તોત્ર પર ટીકાઓ યંત્ર મંત્ર અને ઋદ્ધિ એમ અનેક વિધ સર્જાનો સર્જાયાં છે.

આ કાવ્યમાં શરૂથી જ ૪૪ શ્લોક છે. વિક્રમની પ્યારમી સદીમાં ૪૪ શ્લોક હતા એમ તત્કાલીન ઉલ્લેખો મળે છે અને આજે પણ તેમાં ૪૪ શ્લોકો છે.

અહીં એક વાત નોંધવા જેવી છે કે-દિગમ્બરે આ સ્તોત્રના ૪૮ શ્લોક માને છે. માટે તે તરફ પણ દષ્ટિપાત કરી લઈએ.

સ્તુતિકાશે તીર્થકરની સ્તુતિઓમાં તીર્થકરના બાહ્ય વૈભવનું વર્ણન કરવું હોય ત્યારે મોટે ભાગે ૩૪ અતિશયો પૈકીના ક્રોધએક, વધુ કે દરેક અતિશયો વડે તીર્થકરનું વર્ણન કરે છે. જેમાં અશોકવૃક્ષ, સુરપુષ્પવર્ષા, દિવ્ય ધ્વનિ, ચામર, સિંહાસન, ભામંડલ, દુંદુભિ, અને છત્ર એ આઠે પ્રાતિહાર્યોનો સમાવેશ થાય છે. આ આઠે પ્રાતિહાર્યોમાં અશોક, ચામર સિંહાસન અને છત્ર એ ચાર નિકટવર્તી વિભૂતિ છે અને બાકીના ચાર પ્રાતિહાર્યો દૂરવર્તી વિભૂતિ છે. સ્તુતિ કરનારાઓમાંના ક્રોધ ૧ પ્રાતિહાર્ય વડે, ક્રોધ નિકટના ૪ પ્રાતિહાર્યો વડે, ક્રોધ ૮ પ્રાતિહાર્યો વડે અને ક્રોધ ઇચ્છા પ્રમાણે ૨, ૩, ૫, ૬, ૭ પ્રાતિહાર્યો વડે તીર્થકરનું વર્ણન કરે છે. જેમકે—

આચાર્ય સમંતભદ્રસૂરિજીએ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિમાં પદ્મપ્રભુના કમળ અતિશયનું (શ્લો. ૨૬), ધર્મનાથના ધર્મચક્ર અતિશયનું (શ્લો. ૭૯) અને અરનાથની અર્ધમાગધી વાણીનું (શ્લો. ૯૭) વર્ણન કરેલ છે. એમ દરેક રથાને તીર્થકરના એકેક વૈભવનું અને અનંતનાથની સ્તુતિમાં માત્ર પ્રાતિહાર્યનું (શ્લો. ૭૩) સૂચન કરેલ છે.

આ જ સૂરિજીએ પોતાના પદ્મધર આચાર્ય દેવસૂરિને અનુલક્ષીને બનાવેલ દેવાગમ સ્તોત્રમાં દેવાગમ-નમોયાન-ચામરાદિ-વિભૂતયઃ વડે સમવસરણુ કમળવિહાર અને ચામર વગેરે અતિશયોને તીર્થકરની બાહ્ય વિભૂતિ બતાવેલ છે.

આચાર્ય શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરે કદ્યાણુમંદિર-સ્તોત્રમાં ભગવાન પાર્શ્વનાથના અનુક્રમે ૮ પ્રાતિહાર્ય, ૩ ગદ અને દેવ-માલા રૂપ વૈભવનું કવન કરેલ છે. (શ્લો. ૧૯ થી ૨૮).

ન્યારે આચાર્ય શ્રી માનતુંગસૂરિજીએ ભક્તામર-સ્તોત્રમાં ભગવાન આદિનાથની અનુક્રમ વગરના અશોક વૃક્ષ, સિંહાસન, ચામર અને છત્ર એ નિકટવર્તી ૪ પ્રાતિહાર્ય ૩ અને ૪ પૈકીના માત્ર ૧ કમલવિહાર એમ પાંચ વિભૂતિનું વર્ણન કરેલ છે. શેષ દૂરવર્તી ૪

अंक १]

श्री लक्ष्मीभर स्तोत्र

[२७]

प्रातिहार्यो के दरेक अतिशयोक्तुं वर्णन करेल नथी. (श्लो० २८ थी ३२).

आ उपरथी ओ नक्की छे के स्तुतिकारे अमुक वस्तुओनुं वर्णन करे न करे, ओवुं अंधन नथी. आचार्य श्री मानतुंगसरिण्ये लक्ष्मीभर स्तोत्रमां आठे प्रातिहार्य वर्णव्या नथी. अने जे ४ प्रातिहार्यो वर्णव्या छे तेमां पणु अनुक्रम सायव्यो नथी. ओ रीते आ आचार्यनुं आ स्वतंत्र वर्णन छे—साङ्गिक मौलिक सङ्गन छे.

परन्तु द्विगम्भरे आ अशोकवृक्ष वगेरे प्रातिहार्योने ३४ अतिशयथी बिनन विभूति माने छे. ओटले तेओने ओम लाग्युं के लक्ष्मीभर स्तोत्रमां पणु इत्याणुमदिरनी जेभ आठे प्रातिहार्योनुं वर्णन नइरी छे, माटे तेने संगत थाय तेवा वसंत-तिलकवृत्तमां शेष यार प्रातिहार्योने दक्षावनारां काव्यो नवां अनाचीने पणु तेमां जेडी देवां. अस, तेओनी आ ध्वजानुसार अनेक इविओओ प्रयत्न आदर्यो अने तेना परिणामे यार यार श्लोकवाणी पाठो तैयार थया, जे पैकीना ओ पाठो अत्यारे द्विगम्भर समाजमां प्रचलित छे, जे अक्षरशः नीचे प्रमाणे छे—

१—द्विगम्भर मान्य लक्ष्मीभर स्तोत्रमां पाछणथी वधारेलो प्रथम पाठ—

गम्भीरताररवपूरितद्विग्विभागखैलोक्यलोकशुभसंगमभूतिदक्षः ॥

सद्धर्मराजजयघोषणघोषकः सन् खे दुन्दुभिर्ध्वनति ते यशसः प्रवादी ॥३२॥

मन्दारसुन्दरनमेहसुपारिजात-सन्तानकादिकुसुमोत्करवृष्टिरुद्रः ॥

गन्धोदबिन्दुशुभमंदमरुत्प्रयाता दिव्या दिवः पतति ते वयसां ततिर्वा ॥३३॥

शुम्भत्प्रभावलयभूरिविभा विभोस्ते लोकत्रये वृत्तिमतां वृत्तिमाक्षिपन्ती ॥

प्रोषद्दिवाकरनिरन्तरभूरिसंख्या दीप्त्या जयत्यपि निशामपि सोमसौम्याम् ॥३४॥

स्वर्गापवर्गगममार्गविमार्गणैः सद्धर्मतस्वकथनैकपटुस्त्रिलोक्याः ॥

दिव्यध्वनिर्भवति ते विशदार्थसर्व-भाषा स्वभावपरिणामगुणैः प्रयोज्यः ॥३५॥

२—द्विगम्भरमान्य लक्ष्मीभरस्तोत्रमां परिवर्द्धित द्वितीय पाठ —

नातःपरं परम...वचोभिधेयो लोकभये(?)ऽपि सकलार्थविदस्ति सार्वः ॥

उच्चैरितीव भवतः परिघोषयन्त-स्ते दुर्गभीरसुरदुन्दुभयः सभायाम् ॥३२॥

वृष्टिर्दिवः सुमनसां परितः पपात प्रीतिप्रदा सुमनसां च मधुव्रतानाम् ॥

राजोष सा सुमनसा सुकुमारसारा सामोदसम्पदमदाज्जिन! ते सुदृश्यः ॥३३॥

पुष्पा मनुष्यसहसामपि कोटिसंख्या-भाजां प्रभाः प्रसरमन्वहया वहन्ति ॥

अन्तस्तमः पटलभेदमशक्तिहीनं जैनी तनुद्युतिरशेषतमोऽपि हन्ति ॥३४॥

देव! त्वदीयसकलामलकेवलाय बोधातिगाधनिरुपप्लवराशोः ॥

घोषः स एव इति सज्जनतानुमेते गम्भीरभारभरितं तव दिव्यघोषः ॥३५॥

आ अन्ते पाठोमां मात्र दूरवर्ति ४ अतिशयोक्तुं वर्णन छे अने तेने इत्याणुमदिर स्तोत्रना वर्णननी जेभ अनुक्रमे न गोठवतां ३१मा श्लोकनी पाछण गोठनी दीधेल छे.

परन्तु आ अन्ते परिवर्द्धित पाठो लक्ष्मीभर स्तोत्रनां असली काव्यो साथे सरभावतां ग्लिक्कुल नीरस, अभौलिक अने काम्यलाड तरीके तरी आवे छे.

द्विगम्भर पं. अणुतकुमारण जैन शास्त्री तो श्रीज्ज पाठ माटे साइ लपे छे इ-इनकी कविताशैली भी भक्ताभर स्तोत्रकी कविताशैली के साथ जोड

[૨૮]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૮]

નહોં છાતી । (અનેકાંત, વ. ૨, કિં ૧, પૃં ૭૧).

આ બંને પાઠો મૂળસંઘ દ્રાવીડસંઘ ઇત્યાદિ સંઘભેદના કારણે કે બીજા કયા કારણે સુરક્ષિત રહ્યા ? તેનો આપણે નિર્ણય કરી શકીએ તેમ નથી. એટલે કયો પાઠ કયા દિગમ્બર સંઘને માન્ય છે તે પણ નક્કી કહી શકાય તેમ નથી. ગમે તેમ હોય, પરંતુ પ્રસ્તુત પાઠો દિગમ્બર સમાજની ઇચ્છાને તૃપ્ત કરી શક્યા છે, એ તો સાચી જ વસ્તુ છે.

વળી કેટલાએક દિગમ્બર મહાનુભાવો તો આ બંને પાઠોને આ. શ્રી માનતુંગ સૂરિની જ કૃતિ માની ભક્તામર સ્તોત્રના આવન શ્લોક હોવાનું જાહેર કરે છે. પરંતુ આપણે તો આ બંને પાઠો માટે પંડિતશુની “આ શ્લોકોની કવિતાશૈલી શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રની કવિતાશૈલી સાથે મેળ ખાતી નથી” એ જ પંક્તિનું પુનરાવર્તન કરીએ તો તે અસ્થાને નથી. દિગમ્બરો ભક્તામરમાં ૪૮ કે પર શ્લોક કેમ માને છે ? તેનો આ સપ્રમાણ ઇતિહાસ છે.

વાસ્તવિક વસ્તુ એ છે કે—સ્વેતામ્બર આચાર્ય શ્રી માનતુંગસૂરિએ ૪૪ સાંકળો તોડવા માટે આ ભક્તામર સ્તોત્રની રચના કરેલ છે. અને તેમાં ૪૪ શ્લોક છે.

જૈનધર્મી વીરોનાં પરાક્રમ

લેખક:—શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ ચૌકસી

(ગતાંકથી ચાલુ)

અરઘાવતોની ચડતી-પડતી (૪): મંત્રી કરમચંદ

આદશાહ અકબર, જૈનધર્મી નહોતો છતાં જૈનધર્મ પ્રત્યેનું એનું વલણ એક પ્રશંસક કરતાં અતિ ઘણું હતું. જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તો પ્રત્યે તેને બહુ માન પ્રગટ્યું હોવાથી, એમાંના કેટલાક તેણે અપનાવ્યા હતા. આદશાહને જૈનધર્મના શિક્ષણપ્રતિ વાળવાનો સૌપ્રથમ પ્રયાસ શ્રી. વિજયહીરસૂરિનો નોંધાયો છે. સન ૧૫૮૨ માં આ પ્રાભાવિક આચાર્યના સમાગમથી એનાં બીજાં પાંચ થયાં. મહાત્મા હીરવિજયસૂરિમાં રહેલી ચમત્કારી ઉપદેશશક્તિએ સમ્રાટના હૃદયમાં જાંડુ આસન પ્રાપ્ત કર્યું અને ધીમે ધીમે એની અસર ત્યાર પછીના સમ્રાટના વિચારોમાં તેમજ આચાર્યમાં અર્થાત રાજ્યને પ્રબંધ કરવાની કાર્યવાહીમાં સ્પષ્ટપણે દૃષ્ટિગોચર થવા માંડી. મી. સ્મીથ (આંગ્લ લેખક) કહે છે કે ‘સન ૧૫૮૨ પછીના સમ્રાટના દરેક પગલામાં જૈનધર્મનાં તત્ત્વો પ્રતિ એની ઢળતી વલણ ખાસ તરી આવે છે.’ અને આ વાત ખરેખર સાચી છે.

અકબરના દરબારનો મશહૂર લેખક અબુલ ફઝલ શ્રી. હીરાવિજયસૂરિને અને તેમના શિષ્યોને પોતાના પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ આઈ-ને-અકબરી (Ain-i-Akbari) માં ખાસ વર્ણવે છે અને પોતાના પિતાને શ્વેતાંબર જૈનો સાથે જે સંબંધ બંધાયો હતો એ આદશાહ જહાંગીરે પણ ચાલુ રાખ્યો હતો એમ જણાવે છે. અકબરશા જૈન ગુરુઓને ખાસ ચાહતો હતો, વખાણતો હતો અને બહુમાન આપતો હતો. એમાં શ્રી. હીરવિજયસૂરિ ઉપરાંત મળી આવતાં નામોમાં, શ્રી વિજયસેનસૂરિ, શાન્તિચંદ્ર, ભાનુચંદ્ર, સિદ્ધિચંદ્ર અને પદ્મસુદર આદિનાં નામો મુખ્ય છે.

સન ૧૫૯૨ માં મંત્રી કરમચંદની સૂચનાથી જિનચંદ્રસૂરિજીને ખંભાતથી આદશાહે તેડાવ્યા અને લાહોર મુકામે પ્રથમ મુલાકાત કરી. એ વેળાએ આચાર્યશ્રીને જાણે તેવી રીતે માન આપવામાં આવ્યું હતું. એ વેળા આચાર્યશ્રીની સાથે માનસિંહ, વેશહર્ષ (Veshharsa), પરમાનંદ અને સમય-સુંદર નામના મુનિઓ હતા. અકબર શાહની ધ્યજાને માન આપી, શ્રી જિનચંદ્રસૂરિએ પોતાની પાટે માનસિંહને સ્થાપ્યા અર્થાત્ જાહેર કર્યા. એ વેળા તેમનું નામ જિનસિંહસૂરિ રાખવામાં આવ્યું. એ પ્રસંગે મંત્રી કરમચંદે પોતાના તરફથી મોટો સમારંભ ગોઠવ્યો. યહુ ધામધુમથી પદવીદાન અંગેનાં વિધિવિધાન થયાં. એ દરેકમાં સમ્રાટ અકબરે ઉમળકા ભેર ભાગ લીધો હતો. આ વૃતાન્ત જહાંગીરનામા યાને Memoirs of Jehangir માંથી પ્રાપ્ત થાય છે. એ સંબંધી વિસ્તૃત નોંધ સમયસુંદરના લખાણમાંથી મળી આવે છે. જ્યારે અકબરની રમ્મ લખ સૂરિ મહારાજે વિહાર કર્યો ત્યારે આચાર્ય જિનચંદ્રસૂરિને પૂર્વે જેમ હીરવિન્યસૂરિને જગદ્ગુરુનો ઈલકાવ આદશાહે આપ્યો હતો તેમ, યુગપ્રધાનનો ઈલકાવ આપ્યો અને આ પ્રસંગની સ્મૃતિરૂપે ખંભાતના અખાતમાં માછલાં પકડવાની મનાઈ કરી તેમજ અશાઠ માસના આઠ દિવસમાં પ્રાણીવધની યંધી ફરમાવી.

A Sanskrit inscription of unusual length dated Vik. Sam. 1651-2 (A. D. 1594-95) which adorns the walls of the temple of Parsvanatha at Pattan describes the visit of the Suri to the Imperial Court and praises Akbar for his generosity.

ઉપરના ટાંક મહાશયના શબ્દો પોતાની સમ્બાધ પુરવાર કરવા કેટલીક નોટ ધરાવે છે જેમાં નીચેની મુખ્ય છે.

Buhler E P. Ind. Vol 321; V. C. Smith Akbar PP 166-168; Kriparasakosa, Ed. Jinavijayji; jagad-guru-kavya.

ટૂંકમાં કહેવાનું એટલુંજ કે સમ્રાટ સાથે જૈન ગુરુઓના મેળાપ એ કાઈ નથી તો અતિશયોક્તિની વસ્તુ કિંવાં નથી તો કાઈ જોડી કહાડેલી આખત; એ પાછળ ઇતિહાસનું સળળ સામર્થ્ય છે. અકબરશા સન ૧૬૦૫માં મૃત્યુ પામ્યો અને આદશાહના મૃત્યુ પછી કરમચંદ મંત્રી પણ લાંબુ જીવી શક્યા નથી. જ્યારે નવા આદશાહને નમન કરવા રાયસિંગે દિલ્હીની મુલાકાત લીધી ત્યારે કરમચંદ મંત્રી પોતાના આવાસમાં મૃત્યુ બિજાને પડ્યા હતા. એ વેળા રાયસિંગ મંત્રીના મકાને ખબર પૂછવા આવેલા અને ઉપરથી તો પૂર્ણ લાગણી યતાવી જાણે દેખાવ જ એવો કર્યો કે પોતે ગઈ ગુજરી સાવ વીસરી ગયા છે ! કહેવત છે કે 'દગલખાજ દૂતા નમે' એ વાત રાયસિંગના સંબંધમાં પાછળ જે યનાવ યન્યો એ જોતાં અક્ષરશઃ સાચી પડી.

આ વેળા મંત્રીશ્વરના પુત્રો ભાગચંદ અને લક્ષ્મીચંદ હાજર હતા. ખીકાનેર નરેશના વર્તનથી અને મીઠાશભરી વાતચિતથી તેઓ એટલા યધા ભોળવાઈ ગયા કે તરત જ બોલી ઊઠ્યા: “પિતાશ્રી, જીવ્યો આપણા મહારાજની આપણા પર કેવી માયાળુતા ને દિલસોજી છે ! બિજાના વશ પડેલ આજની પિતાએ એ વેળા તો માત્ર કરડી નજર કરી

[૩૦]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૮]

પુત્રો સામે જોયું. પણ જ્યારે અંતકાળ ચક્ષુ સામે ડોકીયા કરતો ભાલ્યો ત્યારે વૃદ્ધ મંત્રી કરમચંદે પુત્રોને નજીક ખોલાવી, નિમ્ન શબ્દો ભાર મૂકીને કહ્યા.

“દિકરાઓ, તમે હજુ ભોળા છો. રાજ્ય ખટપટની શેત્રંજ કેવી વિચિત્ર અને વિલક્ષણ છે એનો અનુભવ તમોને નથી થયો ! એ પર દાવ માંડવામાં પૂરી સાવચેતીની જરૂર છે. રાજવીની આ લાગણી એ તો ઉછીના લીધેલા દાગીના જેવી છે. એને મગરના આંસુ (crocodile tears) ની ઉપમા આપી શકાય. એના ચક્ષુની આર્દ્રતા જોઈ રખે તમે ભરમાઈ જતા અને ખીકાનેર પાછા ફરવાની હા પાડતા. એ આર્દ્રતા પાછળ કીન્નાખેરીની રતાશ છુપાયેલી પડી છે. રાજ મને આ રીતે કીર્તિભયું મૃત્યુ પ્રાપ્ત કરતો નિરખી હૃદયમાં વ્યથા અનુભવે છે. એના ચહેરા પરના ભાવોથી હું એ વાત નિશંકપણે વાંચી શકું છું. મારા પર જે વેર એ વાળી ન શક્યો તેનો અદલો તમોને શિકાર બનાવી લેવા માંગે છે ! મારે એ કાળા ને ડસિલા નાગથી સાવચેત રહેજો.”

મંત્રીશ્વર આ શબ્દો સંભળાવી થોડા કલાકમાં જ પરલોકના પંથે સીધાવી ગયા.

ખીકાનેર નરેશે અચ્છાવત કુટુંબ ઉપર આવી પડેલ આ સંકટમાં એક નજીકના સ્નેહીની માફક ભાગ લેજો અને એક કરતાં વધુવાર ઉભય અંધુઓને દિલ્હીનો ત્યાગ કરી ખીકાનેર આવવાનો આગ્રહ કર્યો. મરણુ પથારી પરથી પિતાએ ઉચ્ચારેલા શબ્દો પુત્રોના કાનમાં હજુ તાબ રમતા હોવાથી રાયસિંગનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો.

રાયસિંગને પોતાની યુક્તિ આમ નિષ્ફળ જવાથી ઘણું માહું લાગ્યું. આમ છતાં કાષ્ઠખી હિસાબે વેર લેવાની જે વૃત્તિને જન્મ આપ્યો હતો તે સાવ નિર્મૂળ ન બનવા દીધી. ‘કંઈ લાખો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈ છે’ એ અથવા તો ‘આશા અમર છે’ એ ઉકિતને યાદ કરી વેરનો પ્રતિશોધ કરવાનો કાષ્ઠ ને કાષ્ઠ દિન જરૂર યોગ સાંપડશે એવી દૃઢ આશા ધારણ કરી તે સમયની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યો !

પણ માનવીના ધાર્યા મનોરથો ઝોછા જ સંપૂર્ણપણે ફળે છે ! એ સામે વિઘાતાની નાગી તરવાર લટકતી જ હોય છે ! એક કવિએ સાચું જ ગાયું છે કે,

“માણસ ધારે હું કંઈ, કરનેવાલો કાય; આરંભ્યા અધવચ રહે, દૈવ કરે સો હોય.”

એમ રાયસિંગજીની આશા અફળ જ રહી. સન ૧૬૧૧માં એ સખત માંદગીમાં પટકાયો અને એમાંથી ઉઠવા પામ્યો જ નહીં. જ્યારે એને લાગ્યું કે આ ભયંકર માંદગી એનો જીવ લેવાની જ છે ત્યારે એણે પોતાના પુત્ર સુરસિંગને પથારી પાસે ખોલાવી જે શબ્દો સંભળાવ્યા તે આ હતા—‘દિકરા, હું અધૂરી આશાએ પરલોક સીધાવું છું, પણ મારી તને અતિમ સૂચના એટલી જ છે કે તારે કરમચંદ અચ્છાવતના છોકરાઓને ખીકાનેરમાં પાછા લાવી તેમના પિતાએ જે પાપ કયું છે તે અદલ તેમને શિક્ષા કરવી; અર્થાત્ કરમચંદ સામેના મારા કીનાનુ વેર લેવું.”

ટાંક મહાશય લખે છે કે:—With these words, the Raja expired. અર્થાત્ આટલું કહીને રામસિંગે પ્રાણ તન્યા. એ શિખામણુ કેવી રીતે પાળવામાં આવી તે હવે પછી જોઈશું. (ચાલુ)

ચિત્તોડના કિલ્લામાંના જૈન અવશેષો

લેખક-પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી. ન્યાયવિજયજી

આમ તો મેવાડ એક રીતે જૈન ભૂમિ છે. આજે પણ મેવાડમાં લગભગ ત્રણ હજાર જૈન મંદિરો છે. કાંઈ ગામ એવું ભાગ્યે જ હશે કે જ્યાં પાંચ દશ ચોસવાલ જૈનોનાં ઘર હોય અને ત્યાં જિનમંદિર ન હોય. આચાર્ય શ્રી. હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજના સમયે ચિત્તોડમાં મહાન જૈન આચાર્ય, વિદ્વાન મુનિ પુંગવો અને વિદ્વાન જૈન શ્રમણીઓ વિચરી જિનવાણીની ઉદ્દેશોપજ્ઞા કરી રહ્યા હતા. ત્યારપછી પણ અનેક સુવિહિત આચાર્યોએ આ ભૂમિને પોતાનાં ચરણકમલોથી પુનીત બનાવી છે.

સુપ્રસિદ્ધ ૫૨ કલ્યાણુક પ્રણેતા શ્રી જિનવલ્લભસૂરિજી અહીં પધાર્યા ત્યારે ચિત્તોડમાં જૈનધર્મની પૂરેપૂરી જાહેરાતલાવી હતી. ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવનું છટું કલ્યાણુક મનાવવાની તેમની મનોભાવનાએ અહીં જ મૂર્તિરૂપ ક્ષીધેલું અને તેનો ઉત્સવ મનાવવા જિનમંદિરમાં જતાં તેમને ના પાડવામાં આવી ત્યારે તેમણે અહીં વિધિમંદિરની સ્થાપના કરાવી હતી. આ આચાર્ય સંબંધી વિશેષ માટે જુઓ ખાશુ પૂરણચંદ્રજી નાહાર સંપાદિત “ખરતરગચ્છ પટ્ટાવલી સંગ્રહ”. આ સિવાય અનેક જૈનાચાર્યો અહીં પધાર્યા છે.

પરંતુ સમસ્ત મેવાડમાં જૈનધર્મને વિસ્તૃત રૂપ આપવાનું માન મહાતપસ્વી શ્રી જગન્ન્યાયસૂરિજીને ઘટે છે. મેવાડાધિપતિ-રાણાએ તેમને મહાતપાહીરલાનું માનવતું બિરુદ આપી તેમના ઉપદેશથી અહિંસાનું અમૃતપાન કયું હતું. ત્યારપછી તો જ્યાં જ્યાં મેવાડ રાજ્યનો કિલ્લાનો પાયો પડે ત્યાં ત્યાં જૈનમંદિર બનતાં આવ્યાં છે. તેમના શિષ્ય દેવેન્દ્રસૂરિજીને પણ આ રાણાઓ બહુ જ આદરમાન આપતા હતા. ત્યારપછી સોમસુંદરસૂરિ આદિ અનેક આચાર્યો પધાર્યા તેમજ પંદર, સોલ અને સત્તરમી સદીના તપગચ્છ ખરતરગચ્છના સાધુઓ અહીં વિચર્યા છે અને પ્રજાને ધર્મામૃતનું પાન કરાવ્યું છે.

અલ્લાઉદ્દીન ખીલજીના સમયથી મુસલમાનોની ચિત્તોડ ઉપર રાહુના જેવી કૂર દષ્ટિ પડી અને ચિત્તોડનું પતન થયું. મોગલાઈ જમાનામાં અકબર, જહાંગીર, શાહજહાં આદિના સમયે પણ ચિત્તોડ વિદેશીઓની દષ્ટિમાં જ રહ્યું છે. આ મુસલમાની સમયમાં અનેક જિનમંદિરો બંધાં અને ધ્વસ્ત થયાં, જૈનોની વસ્તી ઘટી, સાધુઓના વિહાર પણ ઓછા થયા. યતિઓ પણ ઓછા થતા ગયા. આના પરિણામે મેવાડમાં અને ખાસ કરીને ચિત્તોડમાં મંદિરના સંભાળનારા ઓછા થતા ગયા. ચિત્તોડમાંનાં જિનમંદિરો મુસલમાની જમાનામાં ધ્વસ્ત થયાં. એ ધ્વસ્ત જિનમંદિરોમાં ઝાડ, અને ઘાસ ઊગ્યાં અને પરિણામે મંદિરો વિનાશના મુખમાં જવાની તૈયારીમાં હતાં ત્યાં તીર્થોદ્ધારક પુણ્યશાલી આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયનીતિસૂરીશ્વરજી મહારાજ અહીં પાધાર્યા અને તેમની દષ્ટિ અહીંના જિનમંદિરો તરફ ગઈ. તેમણે ઉપદેશ આપી અહીંના ધ્વસ્ત જિનમંદિરના જીર્ણોદ્ધારની શરૂઆત કરાવી છે.

વિ. સં, ૧૯૯૭ માં અમારું શ્રી કેસરીયાજીની યાત્રાર્થે જવાનું થતાં ચિત્તોડ જવાનું થયું અને થોડા સમયમાં જ જોયું તેનો થોડો પરિચય અહીં આપું છું.

[૩૨]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૮

ગઠ ઉપર—રામપોલની અંદર થઇને જતાં અમે એક જિનમંદિર જોયું. મંદિર ખંડિત છે. અંદર મૂર્તિ નથી; બહાર કોરણી સુંદર છે. આ મંદિર ૧૫૦૫ (૪) માં બન્યું છે. અંદર લેખ છે પરંતુ સમયાભાવે લેખ ઉતારી તો ન શક્યા. પરંતુ ખરતરગચ્છીય આચાર્ય શ્રી જિનસેનસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. “અષ્ટાપદાવતાર શ્રી શાન્તિનાથ જિનપ્રાસાદ” તે લેખમાં ઉલ્લેખ છે.

અહીંથી આગળ જતાં સત્યાવીશ દેવરી જિનમંદિર આવ્યું. ત્યારે એ મંદિરના જીર્ણોદ્ધારનું કામ ચાલુ હતું. મંદિર બહુ જ ભવ્ય અને વિશાલ છે; આ મંદિર આવન જિનાલયનું હશે એમ દેખાય છે. મંદિરમાં મૂર્તિ વગેરે નથી. થોડાં પરિકર અને થોડી મૂર્તિઓ છે. પરિકરમાં નીચે મુજબ લેખ છે.—

[૧]—કાર્તિકશુદિ ૧૪ ચૈત્રગચ્છ રોહણાચલચિંતામણી.....સા. માણિભદ્ર સા. નેમિભ્યાં સહ સૈવળીકાં બેઢાજિતાયાઃ (૨) *સં. રાજાન શ્રી ભુવનચંદ્ર-સૂરિશિષ્યસ્ય વિદ્વત્તયા સુદ્વત્તયા ચ રંજિત શ્રી ગુર્જરરાજ શ્રી મેદપાટપ્રમુ પ્રભૃતિ ક્ષિતિપતિમાનિતસ્ય શ્રો. (૩) × × લઘુપુત્રદેદાસહિતેન સ્વપિતુરાત્મીય-પ્રથમપુત્રસ્ય વર્મનસિંહસ્ય પુણયાય પૂર્વપ્રતિષ્ઠત શ્રી સીમંધરસ્વામી શ્રી યુગંધરસ્વામિ × × આગળ વંચાતું નથી.

ભાવાર્થ—લેખમાં સંવત નથી વંચાયો. ચૈત્રવાલ ગચ્છના પ્રતાપી આચાર્ય શ્રી ભુવનચંદ્રસૂરિ શિષ્ય; ૩ જેમણે ગુર્જરેશ્વરને પ્રતિભોધ આપી રંજિત કર્યા હતા; મેદપાટ (મેવાડ)ના મહારાણા પણ જેમને બહુ માન આપતા હતા; તેમના ઉપદેશથી વર્મનસિંહે સીમંધરસ્વામી અને યુગમંધરસ્વામીની પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. આ લેખ પથર પર છે.

[૨]—બીજો લેખ એક ખંડિત સફેદ મૂર્તિ પર છે. મૂર્તિ બહુ ખંડિત છે. માત્ર ગાદી—પગનો ભાગ જ બાકી છે. સં. ૧૪૬૯માં પ્રતિષ્ઠા થયેલી છે. માત્ર સંવત વંચાયો છે. મૂર્તિને લગોટ સાફ દેખાય છે. સ્વેતાંબર મૂર્તિ છે.

[૩] - × × × સંવત્ ૧૬૧૩ વર્ષે જ્યેષ્ઠ વદિ ૫ ઉકેશવંશે મં૦ ગોત્રે મં તોલાપુત્ર દેવાલ. રાજા મ. × × × × રાજ્યપ્રાસાદ તત્પુત્ર મ૦ કું × × × કારિત પ્રતિ૦ ચરતરગચ્છે શ્રીજિનભદ્રસૂરિભિઃ ।

ભાવાર્થ—સંવત ૧૫૧૩માં ઓસવાલ વંશમાં ભં. (ભંડારી) ગોત્રના તોલા તેના પુત્ર દેવા અને રાજાએ મૂર્તિ કરાવી અને પ્રતિષ્ઠા ખરતરગચ્છીય શ્રીજિનભદ્રસૂરિજીએ કરાવી છે.

[૪]—સંવત્ ૧૬૦૬ વર્ષે પોષ શુદિ ૧૬ શ્રીઉપકે. સંતાનીય × × × × × × કરવાપુત્ર ધના + × × પંકિત નથી વંચાતી—હેલ્કો પંકિતમાં—પ્રતિ મ૦ શ્રીસોમસુંદરસૂરિ ” આટલું વંચાય છે.

ભાવાર્થ—સં. ૧૫૦૫ માં ઉપકેશવંશીય કરવાના પુત્ર ધનાએ મૂર્તિ ભરાવી છે અને ભદ્રારક શ્રી સોમસુંદરસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે.

એક પરિકર પરનો લેખ — આ પરિકરની મોટી મૂર્તિ અમે શ્રી મહાવીરસ્વામીના મંદિરની પાસે બિરાજમાન શ્રી કર્માશાના મંદિરમાં એક સ્થાન પર જોઇ. તેના પર લેખ

આ રીતે કૌંસ () માં આપેલ અંક મૂળ લેખની તે તે લીંદીને સૂચવે છે.

નીચે પ્રમાણે છે.

[૬]-સં ૧૬૧૦ (૭) શ્રી યશોમદ્રચ્ચરિસંતાનોય ” ચાર લીંડીનો લેખ છે, પણ અરાખર વંચાતો નથી.

[૬]-સં. ૧૬૩૬ વર્ષે પોષ આગળ નથી વંચાતું.

આ સત્યાવીશ દેવરીનું મંદિર વિશાલ છે. જમીનમાં હજી ખીજા દેરીઓનાં ચિહ્ન દેખાય છે. મંદિરમાં ઝડ ઊગવાથી આખા મંદિરનો નાશ થયો છે. જીર્ણોદ્ધારનું કાર્ય સારી રીતે ચાલે છે. અહીંથી અમે સુપ્રસિદ્ધ કૃષ્ણલક્ષ્મી મીરાંબાઈનાં મંદિરમાં ગયા. આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર સદ્ગત મહારાણા શ્રી. કૃત્તેહસિંહજીએ કરાવ્યો છે. આ મંદિર બહુ જ ભવ્ય અને વિશાલ છે. ડબલ આમલસારાની સુંદર ગોડવણી છે. શિખર ઉપરના ભાગમાં એક મંગલચૈત્ય છે તેમાં ડાખી અને જમણી બંને બાજુ એક x x x દેવ છે. તેના ઉપર છાજલીમાં સુંદર જિનમૂર્તિ છે અને તેના ઉપર તોરણમાં ખીજા નાની જિનમૂર્તિ છે. આ નાની નાની જિનમૂર્તિઓ મનોહર અને લંગોટથી વિભૂષિત છે. આ જ મીરાંબાઈના મંદિરના ચોકમાં જમણી બાજુના મંદિરની પાછળની દિવાલમાં પાપાણુની પંચતીર્થાની મૂર્તિ છે. સુંદર કારીગરીવાળી આ મૂર્તિ શ્વેતાંબરી છે અને પરમ દર્શનીય છે.

અહીંથી અમે આગળ વધી મોક્લરાણાના મંદિરમાં-જેનું ખીજું નામ સમિધેશ્વર મહાદેવનું મંદિર છે ત્યાં ગયા. આ મંદિરની રચના માટે આ પ્રમાણે જુદા જુદા મતો પ્રવર્તે છે.

(૧) કોઈ કહે છે કે મહારાણા કુંભાએ પોતાના પિતા (મહારાણા મોક્લજી) ના સ્મરણાર્થે ધ્વજાનું મંદિર બનાવ્યું છે.

(૨) કોઈ એમ કહે છે. કે મહારાણા લાખાજીએ આ મંદિર બનાવ્યું, અને અંકેશ્વર (ધ્વજા)જીના નામ પર ભેટ કરેલું છે.

(૩) જ્યારે કોઈ કહે છે કે આ મંદિર સમિધેશ્વર મહાદેવનું મંદિર છે, અને મહારાણા મોક્લદેવે આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો છે.

(૪) રાયબહાદુર પંડિત ગૌરીશંકર ઝોઝાજી લખે છે કે આ મંદિર સમિધેશ્વર મહાદેવનું છે અને ૧૪૮૫માં મહારાણા મોક્લદેવે આનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો છે.

આ મંદિરમાં એ મોટા શિલાલેખો છે: એક લેખ વિ. સં. ૧૨૦૭નો છે. યજ્ઞપિ સમયાલાવે અમે લેખ નથી લઈ શક્યા, પરંતુ લેખનો સાર એક ભાષ્યએ જણાવ્યો છે તેમ વિ. સં. ૧૨૦૭માં (ખ. સ. ૧૧૫૦)માં પરમપ્રતાપી ગુર્જરેશ્વર મહારાજા કુમારપાલ અજમેરના ચૌહાણ રાજા આનારાજને પરાસ્ત કરી ચિતોડ જેવા આવ્યા હતા તે સમયે તેમણે આ મંદિર બનાવરાવ્યું છે.

ખીજા લેખ પ્રમાણે માલવાના સુપ્રસિદ્ધ વિદ્યાનુરાગી રાજા ભોજે આ મંદિર બનાવ્યું છે અને વિ. સં. ૧૪૮૫માં મહારાણા મોક્લદેવે આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો છે.

[૩૪]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૮]

આ મંદિરનો પણ ઉદયપુર રાજ્યે જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો છે. મેં આ મંદિર માટે આટલી વિગત આપી છે તે સકારણ છે; મંદિરની પાછળના ભાગમાં મહત્વની જૈન મૂર્તિઓ છે.

મૂલ મંદિરમાં મહાદેવની વિશ્વાલ મૂર્તિ છે. બાહુમાં પાર્વતીજી છે. બીજી બાહુ ગણેશજી અથવા ક્રાંધ ગણુની મૂર્તિ છે. સાથે બતાવવા આવનાર ભાષ કહે આ ચતુર્મુખ મૂર્તિ છે. ત્રણ મુખ દેખાય છે. રંગમંડપમાં ઉપર્યુક્ત બે શિલા લેખો છે. જમણી બાહુ ૧૪૮૫ નો લેખ છે; ડાબી બાહુ ૧૨૦૭ નો લેખ છે. લેખ સુંદર સુલલિત સંસ્કૃત પદ્યમય છે. મંદિરની બહાર ડાબી બાહુની દિવાલમાં બે સુંદર જિનમૂર્તિઓ છે. એક પ્રભુમૂર્તિ તો અભિષેક થાય છે તે પ્રસંગની છે. દેવો હાથમાં અભિષેકના કલશ લઈને ઊભા છે અને અભિષેક થાય છે. એ જ દિવાલમાં આગળ જતાં જૈન સાધુની સુંદર મૂર્તિ છે. સાધુજીના જમણા હાથમાં મુહપત્તિ^૧ છે; ડાબા હાથમાં શાસ્ત્ર છે. સામે ઠવણી છે—સ્થાપનાચાલ જી રાખવાનું સ્થાન છે. પછી સામે સાધુ બેઠા છે. તેમની પાછળ શ્રાવક શ્રાવિકાઓ છે. આગળ જતાં એક બીજી જૈનાચાર્યની મૂર્તિ છે. જેમના જમણા હાથમાં મુહપત્તિ છે. ઠવણી છે, સામે ઉપદેશ શ્રવણ કરતાં રાજવી બેઠા છે. નામ છે પણ વંચાતું નથી. સાધન અને સમય બંનેના અભાવે અમે ચોક્કસાઈથી નિરીક્ષણ ન કરી શક્યા, લેખાદિનું વાચન બરાબર ન થઈ શક્યું. આગળ ક્રમ વધે છે: એ રાજ જી ઉત્સવ-વાજિત્રાદિ પૂર્વક-ગુરુ વંદના-કરવા આવે તે બતાવેલ છે. આગળ ઉપર પદ્માસનસ્થ માથે મુકુટાદિથી સહિત ઇંદ્રરાજ જિનેશ્વર પ્રભુને ખોળામાં લઈને બેઠા છે, દેવો અભિષેક કરે છે. એવી સુંદર મૂર્તિ છે. આખું સ્થાન જોતાં એમ લાગ્યું કે તીર્થંકર દેવનાં પાંચે કલ્યાણકના ભાવ સુંદર રીતે બતાવેલા છે. મંદિરની નીચેથી ગણુતાં કણિયલ—ગ્રાસ, ગજથળ, અને નરથળ છે, તેમાં ઉપર્યુક્ત મૂર્તિઓ છે.

આથી આમળ વધતાં પુનઃ એક સાધુજીની મૂર્તિ જોઈ. હાથમાં (બગલમાં) ઓઘો અને એક હાથમાં મુહપત્તિ છે. આ મૂર્તિ જોઈને એક અજ્ઞેન બંધુએ પણ કહ્યું કે “તમારામાં ઢુંઢિયા ધર્મ તો નવો જ નીકળ્યો લાગે છે. પહેલાં જૈન સાધુ મોઢું આખો દિવસ બાંધી નહોતા રાખતા; એમ આ સાધુમૂર્તિ કહે છે.” અમે કહ્યું—“બરાબર છે.”

આ મંદિર અમે બહુ જ બારીકાઈથી જોયું. જૈનધર્મના પરમ માનનીય અને પૂજનીય શ્રી. તીર્થંકર દેવો સાધુઓ ને શ્રાવકાની મૂર્તિઓ જોઈ. અમને ક્ષણભર આશ્ચર્ય થયું. ભકતાત્મા મીરાંબાઈના મંદિરમાં પણ અમે જૈન મૂર્તિઓ જોઈ. આ બધું જોતાં એમ લાગ્યું કે આગળના સમયમાં આપસમાં કેટલો પ્રેમ, સ્નેહ અને ઉદારતા હશે તે અહીંથી આપણે શીખવાનું છે.

અહીંથી સામે સતીઓના મંદિરનો દરવાજો છે. તેમાં એક સુંદર સુલલિત સંસ્કૃત

૧. આ ચિત્ર ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજ શકાય છે કે જૈન સાધુઓ હાથમાં જ મુહપત્તિ રાખત હતા, અને નહીં કે મોઢા ઉપર બાંધતા હતા. આપણે ઇચ્છીએ કે સ્થાનકમાગી^૧ ભાઈઓ આવે ઐતિહાસિક પ્રમાણને બરાબર સમજી સત્ય સ્વીકારે.

અંક ૧]

ચિ-તોડના કિલ્લામાંના જૈન અવશેષો

[૩૫]

શ્લોકબદ્ધ લેખ છે. ૬૧ શ્લોક છે. સં. ૧૩૩૧ માં અષાઠ સુદિ ૧૩, પુષ્ય નક્ષત્રમાં આ લેખ લખાયેલ છે. લેખ જોદનાર 'સન્નન' છે.

ગોમુખ કુંડ ઉપરનું જૈનમંદિર—આ જૈનમંદિરને સુકોશલ સાધુજીની ગુફા કહેવામાં આવે છે. કુંડ ઉપર જતાં પ્રથમ ઉપરના ભાગમાં તો ધર્મશાળા જેવું છે. પગથિયાં ઊતરીને નીચે જતાં જૈનમંદિર આવે છે. તેમાં આ રીતે મૂર્તિ છે. વચમાં આદિનાથ ભગવાનની મૂર્તિ છે. જમણીયાળુ કીર્તિધર મુનિ છે; તેમની જમણી યાળુ પ્રાકૃતમાં લેખ છે. ડાબી યાળુ સુકોશલ સાધુધ્યાન મઝ છે. તેમની ડાબી યાળુ તેમની માતા વ્યાધીનો જીવ ઉપસર્ગ કરે છે.

પ્રાકૃતમાં લેખ | કીર્તિધર ઋષિ | પ્રભુમૂર્તિ | સુકોશલ ઋષિ | માતૃજીવ વ્યાધી.

આ બધે નામ કાતરેલાં છે. પ્રાકૃત લેખ છે તે અમે થોડો ક્ષીધો છે. તેમાં શરૂઆતમાં ॥ ૬ ॐ હ્રીં અર્હં નમઃ સ્વાહા ॥ લખ્યું છે. આ એક જ પત્થરમાં ત્રણ લીપીના લેખ છે. મૂલનાયકજી-પ્રભુજી ઉપર કનડી અક્ષરોમાં લેખ છે. જમણી યાળુના પ્રાકૃત લેખની લીપી અને મરોડ જુદી જાતના છે, જ્યારે નીચે સંસ્કૃત લેખની લીપી અને મરોડમાં ફેર છે. ન માલુમ આવું ત્રિવિધ કાર્ય કેમ થયું હશે? નીચેના સંસ્કૃત લેખમાં વિ. સં. ૧૪૦૮ ખરતરગચ્છીય શ્રી જિનભદ્રસુરિ નામ વંચાય છે. સમયાભાવે અમે આખો લેખ ઉતારી ન શક્યા.

આ જ મંદિરમાં એક ૧૧૧૪નાં આદિનાથના જિનચિંપના પરિકરને લેખ છે. લેખ નીચે પ્રમાણે છે, જે પૂરો સમગ્નતો નથી.

॥ સંવત્ ॥ ૧૪ વર્ષે માર્ગ શુદ્ધિ ૩ શ્રી ચૈત્રપુરીય ગચ્છે શ્રી બુઢાગણિ ભતૃપુરમહાદુર્ગ શ્રી ગુહિલપુત્ર વિ × × (૨) હાર શ્રો બઢાદેવ આદિજિન વામાંગ દક્ષિણાભિમુખદ્વાર ગુફાયાં કલિં શ્રુતિદેવીનાં ચતુ × × × (૩) લાનાં ચતુર્ણી-વિનાયકાનાં પાદુકાષટિત સહસાકાર સહિતા શ્રીદેવિ ચિત્તોઢરી મૂર્તિ × × (૪) શ્રી ભ્રતૃગચ્છીય મહાપ્રભાવક શ્રી આમ્રદેવસુરિભિઃ × × શ્રી સા. સામાસુ. સા. હરપાલેન (૬) શ્રેયસે પુણયો પાર્મના × । વ્યધિયતે ।

લેખમાંનો 'અડાદેવ' શબ્દ ખૂબ ધ્યાન ખેંચે તેવો છે. સંવતમાં પણ ખરાખર સમજ નથી પડતી. ખાસ તો આદિ જિનનું નામ છે. ભતૃગચ્છીય આમ્રદેવસુરિજી અને હરપાલે કરાવ્યાનું જણાય છે. (ચાલુ)

કળા અને શાસ્ત્રીય દષ્ટિએ સર્વાંગ સુંદર

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

૧૪"×૧૦" સાઇઝ : આર્ટકાર્ડ ઉપર ત્રિરંગી છપાઇ : સોનેરી ઑર્ડર : મૂલ્ય-ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો દોઢ આનો જુદો.)

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેશિંગભાઈની વાડી : ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

कतिपय स्तोत्रोंके रचयिताओंके विषयमें नया प्रकाश

लेखक:- श्रीयुत अगरचन्दजी नाहटा, बीकानेर

जैन स्तोत्र-साहित्य बहुत ही विशाल एवं महत्त्वपूर्ण है। कई स्तोत्रोंकी विविध विशेषताओंने उसमें चार चांद लगा दिये हैं। जैन स्तोत्र-सन्दोह भाग १ के परिशिष्टमें स्व. पू. मु. श्री. अमरविजयजीके शिष्य मुनि श्री. चतुरविजयजीने जैन स्तोत्र-साहित्यकी विस्तृत सूची प्रकाशित की है। उसके अतिरिक्त सैंकड़ो अन्य स्तोत्र हमारे अवलोकनमें आये हैं एवं यत्र तत्र प्रचुर प्रमाणमें पाये जाते हैं। इस लघु लेखमें कतिपय स्तोत्रोंके रचयिताओंके सम्बन्धमें नवीन प्रकाश डाला जाता है। आशा है साहित्यसेवी विद्वानोंको वह उपयोगी प्रतीत होगा।

१ जैन स्तोत्र-सन्दोह भाग १ में प्रकाशित जैन स्तोत्रोंकी सूचीमें निम्नोक्त स्तोत्रोंके कर्ताके नाम नहीं हैं, पर हमारे संग्रहकी उपलब्ध प्रतियोंमें उनके नाम पाये जाते हैं। अतः उनके कर्ताके नाम दिये जाते हैं—

A “ श्री पार्श्वनाथ तमहं ” कर्ता श्री जिनकुशलसूरि ।

B “ आदौ नेमिजिनं नौमि ” कर्ता श्री. जिनदत्तसूरिशिष्य उपाध्याय जयतिलक ।

C “ श्रेयो दधानं ” पार्श्वनाथस्तव, गाथा १७ (‘ संसारदावा ’की पाद-पूर्तिरूप) इस स्तोत्रके कर्ता के विषयमें अन्तमें इस प्रकार उल्लेख किया है— “ इति श्रीमंडपाचलमंडन श्री पार्श्वनाथस्तोत्रं कृतं खर-तरगच्छीय श्री सिद्धान्तरुचिमहोपाध्यायैः ” ।

D “ ऋषभजिन ! भवन्तं ” अपूर्णकी नोंध है। उसकी पूर्ण प्रति हमारे संग्रहमें है। उसके रचयिता खरतरगच्छीय जयसागर उपाध्याय हैं।

२ निम्नोक्त दो स्तोत्रोंके रचयिताओंके नाम प्रसिद्ध नामोंसे भिन्न पाये जाते हैं—

A जैन स्तोत्र-सन्दोह भाग २ में मंत्रादि गभित पार्श्वनाथ स्तोत्र छपा है जिसके रचयिता पूर्णकलश हैं। बीकानेर भंडारमें इस स्तोत्रकी तीन प्रतियां देखनेमें आईं जिनमें इसके रचयिता श्री जिनदत्तसूरि बतलाये हैं। अतः प्राचीन प्रतियोंकी खोज कर कर्ताका निर्णय करना आवश्यक है।

B “ श्री जैन सत्य प्रकाश ” मासिकपत्रके वर्ष ५, अंक १२ में “ उषसग-हर स्तोत्रकी पादपूर्ति ” स्तोत्र मैंने प्रकाशित किया है। उसकी

अंक १] कतिपय स्तोत्रोंके रचयिताओंके विषयमें नया प्रकाश [३७]

अन्य प्रति अभी अवलोकनमें आई। अन्त्य गाथा पूर्व प्रकाशितसे^१ भिन्न निम्न प्रकारकी पाई जाती है—

“ सिरिभद्रबाहुरइयस्स, जिणपहसूरिहिं मसपहावा ।

संथवणस्स समग्गस्स विहिय विबुधानयपयस्स ॥ २२ ॥

अतः इस गाथासे उसके रचयिता श्री जिनप्रभसूरि विदित होते हैं ।

इस प्रकार यथामति कतिपय जैन स्तोत्रोंके रचयिताओंके विषयमें प्रकाश डालनेका प्रयत्न किया गया है। आशा है अन्य विद्वान भी इसी प्रकार विशेष ज्ञातव्य प्रगट करते रहेंगे ।

१ पूर्वप्रकाशितमें अन्त्य गाथा इस प्रकार है—

उवज्जाय ‘हरिसकल्लोल’सीसेणं भद्रबाहुरइयस्स । संथवणस्स समस्सा विहिया बुहाण य पसस्सा ॥ २२ ॥

श्री महावीरज्यन्तीनी जल्लेर रण

प्रेषक—श्रीयुत शाह हिरायदल जैन

मंत्रि श्री महावीर जैन सभा, मांडवला (भारवाड)

नीचेनां देशी राज्योंमें श्री महावीरज्यन्ती-चैत्र शुद्धि १३ नो द्विस जल्लेर तल्लेवार तरिके स्वीकार करवामां आव्यो छे अने ते द्विसे आप्पा राज्योंमें रण राज्यानी जल्लेरात करवामां आवी छे.

अडलकोट
अलीराजपुर
आवागढ
औध
अडवानी
आघाट
अनेडा
वांसवाडा
भरतपुर
भोपाल
भोर
भीलभा
भीकानेर
भूँडी
भूडा

छोटाछिहैपुर
धरमपुर
डुंगरपुर
धार
छडर
जयपुर
अक्षरापाटन
छंद
जुनागढ
करौली
कोटा
कोल्हापुर
मूणी
नरसिंहगढ
ओरछा

पन्ना
प्रतापगढ
रतलाम
समधर
सैलाना
सायला
टोंक
वीरपुर
आधवान
अजला
वाव
कोठ
राजकोट
सीतामडि

आशा छे आ ज रीते अन्य देशी राज्योंमें पणु महावीर ज्यन्तीने जल्लेर तल्लेवार तरिके स्वीकारवामां आवशे अने जल्लेर रण पाणवामां आवशे.

[૩૮]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૮]

આભાર

શ્રી પર્યુષણુ પર્વ પ્રસંગે અમે કરેલ વિનંતીથી નીચેના સંઘ તથા સદ્ગૃહસ્થો તરફથી અમને નીચે મુજબ મદદ મળી છે.

૨૫) શેઠ શ્રી ખુલાખીદાસ નાનચંદ, ખંભાત (વાર્ષિક)

૧૧) પૂ. પ્ર. મ. શ્રી. ચંદ્રવિજયજીના સદ્ગૃપદેશથી શ્રી સંઘ, ધાનેરા.

૨૫) પૂ. આ. મ. શ્રી. માણિકસાગરસૂરિજીના સદ્ગૃપદેશથી શ્રી હરજી જૈનશાળા, જામનગર.

૨૫) પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયવલ્લભસૂરીશ્વરજીના સદ્ગૃપદેશથી શ્રી સંઘ, પટ્ટી (પંજાબ).

૧૧) પૂ. પં. મ. શ્રી. પ્રભાવિજયજીના સદ્ગૃપદેશથી શ્રી સંઘ, નડીયાદ.

૫) પૂ. મુ. મ. શ્રી ચતુરવિજયજીના સદ્ગૃપદેશથી શ્રી સંઘ, જંજીસર.

૧૦) પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયભદ્રસૂરિજીના સદ્ગૃપદેશથી શ્રી સંઘ નવાડીસા.

૫૦) પૂ. મુ. મ. શ્રી. દર્શનવિજયજીના સદ્ગૃપદેશથી શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઠી, વઢવાણ કેમ્પ.

૫) પૂ. મુ. મ. શ્રી ભદ્રંકરવિજયજીના સદ્ગૃપદેશથી શ્રી સંઘ, અહમદનગર.

પૂ. પં. મ. શ્રી. કીર્તિમુનિજી મહારાજના સદ્ગૃપદેશથી વેરાવળ-

માંથી મળેલ મદદ—

૫૧) શેઠ શ્રી હરિદાસ સૌભાગ્યચંદ.

૧૧) શેઠ શ્રી સુંદરજી કલ્યાણજી ખુશાલભાઈ (પાંચ વર્ષ માટે).

૧૧) શેઠ શ્રી હંસરાજ વસનજી (પાંચ વર્ષ માટે)

૧૧) શેઠ શ્રી હરખચંદ કપૂરચંદ માસ્તર (પાંચ વર્ષ માટે).

આ સૌ પૂજ્યોનો અને સદ્ગૃહસ્થોનો અમે આભાર માનીએ છીએ.

અને અન્ય પૂજ્ય મુનિમહારાજો પણ આ રીતે સમિતિને સહાયતા કરવાનો શ્રી સંઘને અને સદ્ગૃહસ્થોને ઉપદેશ આપવાની કૃપા કરે એવી વિનંતી કરીએ છીએ.

વ્યવસ્થાપક.

સૂચના

આ અંકની જેમ આવતો અંક પણ વખતસર ૧૫મી તારીખે પ્રગટ કરવાની ઇચ્છા છે. છતાં અત્યારના અનિશ્ચિત સંયોગોના કારણે અંક પ્રગટ કરવામાં વિલંબ થાય તો તે ચલાવી લેવા અને પત્ર લખીને તપાસ નહીં કરવા વાચકોને વિનતિ છે.

વ્ય૦

આઠમું વર્ષ

[તંત્રીસ્થાનેથી]

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ ધીમે ધીમે પોતાની મજલમાં આગળ વધતું જાય છે.

વિ. સં. ૧૯૯૦ માં શ્રી રાજનગરના આંગણે અખિલ ભારતવર્ષીય જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક મુનિસમ્મેલન મળ્યું, તે વેળા મુનિસમ્મેલને એક ઠરાવ કરી (ઠરાવ ૧૦ મો) શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિની સ્થાપના કરી. સમિતિએ પોતાના કાર્યને માટે વિ. સં. ૧૯૯૧ માં ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ માસિકની શરૂઆત કરી. એ માસિકનાં સાત વર્ષ પૂરાં થઈ આ અંકે આઠમું વર્ષ શરૂ થાય છે.

ગત સાત વર્ષ દરમિયાન પોતાની કામગીરી બજાવતાં બજાવતાં “શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ” સમસ્ત શ્રીસંઘનાં જે મમતા અને સહકાર પ્રાપ્ત કર્યાં છે તે માટે અમે અતિ હર્ષ અનુભવીએ છીએ. અને એ માટે અમે, અમને વગર સંકોચે લેખો મોકલનાર પરમ પૂજ્ય મુનિવર્યો તથા અન્ય વિકાનોનો અને ઉદાર હિલે આર્થિક સહાયતા કરનાર સહૃદયસ્થોનો આભાર માનીએ છીએ.

ગયા વર્ષની મુખ્ય ઘટના તે ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’નો ત્રીજો વિશેષાંક દીપોત્સવી અંક છે. આ અંક પ્રથમના બે વિશેષાંકો કરતાં વિશેષ સમૃદ્ધ હોઈ સૌએ એની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરી છે. અમારી તો ઈચ્છા છે કે દર વર્ષે આવો એક વિશેષાંક પ્રગટ કરી શકીએ; પણ અમારી સ્થિતિ જોતાં, દીપોત્સવી અંક માટે અમને જેમ શેઠ શ્રી જમનાલાલ લગુલાઈ તરફથી શ્રીમતી શેઠાણી માણેક બેન દ્વારા સારી જેવી મદદ મળી હતી, તેવી મદદ મળે તો જ આવા વિશેષાંકો પ્રગટ કરી શકીએ એમ છે. આ માટે અવસરે યોગ્ય મદદ કરવા અમે સૌને વિનવીએ છીએ.

અમારી આર્થિક સ્થિતિ તો, પ્રબળ ભાવનાથી ભરેલા પણ કમજોર શરીરવાળા યાત્રી જેવી છે. આવો યાત્રી જેમ રોજ ગિરિ-રાજની યાત્રાએ જાય, સાંજે થાકી જાય અને નવી સવારે ભાવનાનો

[૪૦]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૮]

પ્રેર્યા નવું જોમ મેળવી ફરી યાત્રા કરે તેમ અમે પણ એક વર્ષના ખર્ચ પૂરતી પણ આર્થિક સગવડના અભાવમાં જ નવા વર્ષની શરૂઆત કરીએ છીએ, અને મુશ્કેલીભરી સ્થિતિમાં વર્ષ પૂરું કરીને શ્રીસંઘની મમતાના બળે નવા વર્ષમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ. આ માટે અમારે અકળાવાની જરૂર નથી; જે શ્રી સંઘે આટલી મમતા પૂર્વક 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' ને અપનાવ્યું છે તે અવસરે એની જરૂર સંભાળ રાખશે એટલો અમને વિશ્વાસ છે.

અત્યારે ખરી મુશ્કેલી કાગળના ભાવની છે. મૂળ ભાવ કરતાં અત્યારે ચારથી પાંચ ગણા ભાવ વધી ગયા છે. અને છતાંય 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' પહેલાંના લવાજમ (માત્ર બે રૂપિયા)માં જ અને પહેલાંના જેટલાં જ પૃષ્ઠોમાં પ્રગટ કરવામાં આવે છે. આ દષ્ટિએ ગ્રાહકોને વધુ ગ્રાહકો બનાવી આપવાની અને સહાયકોને વધુ સહાય આપવાની અમારી વિનંતી સમયસરની અને વ્યાજબી છે, એમ અમને લાગે છે. આશા છે આ તરફ સૌ અવશ્ય ધ્યાન આપશે.

માસિકને સમૃદ્ધ બનાવવા સંબંધી અમારી ઇચ્છા ઘણી ઊંચી છે. આ સાત વર્ષના અનુભવે અમે જોયું છે કે આપણે ત્યાં સારા સારા લેખો લખીને જનતાની અને વિક્રાનોની પણ જિજ્ઞાસા-વૃત્તિને પોષી શકે એવા વિક્રાનોની ખામી નથી. જરૂર છે માત્ર તેઓની પાસે પહોંચવાની અને તેઓને વારંવાર વિનંતી કરીને તેમની લેખિનીને લેખો લખવામાં પ્રવાહિત કરવાની ! શ્રી સંઘમાં સૌ કોઈની પાસે લેખો આપવાની વિનમ્ર માગણી કરવાનું અને સૌ કોઈ જરા પણ સંકોચ વગર લેખો મોકલવા પ્રેરાય એવું અહોભાગ્ય આ સમિતિને સાંપડ્યું છે, અને એના બળે અમે અમારાથી બનતો પ્રયત્ન કરીને સૌની પાસેથી લેખો મેળવીએ છીએ. પણ માસિકનું ૪૦ પૃષ્ઠ જેટલું અતિ મર્યાદિત કદ અમારા આ પ્રયત્નને પણ મર્યાદિત બનાવી દે છે. આ માટે તો દર મહિને ૧૦૦-૧૨૫ પૃષ્ઠનું દળદાર અને સચિત્ર માસિક પ્રગટ કરવા જેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય તો જ સંતોષ થઈ શકે.

આશા રાખીએ કે શાસનદેવની કૃપાથી અને ચતુર્વિધ શ્રી સંઘના સહકારથી આવો અવસર જલદી સાંપડે, અને 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' વધુ સેવા કરવા શક્તિમાન બને !

“श्री जैन सत्य प्रकाश”

[कविता]

रचयिता —

पूज्य मुनिमहाराज श्री क्रांतिसागरजी, साहित्यालेकार

सत्य प्रकाश ! सत्य प्रकाश !!

घर घर हो तेरा उद्गास ।

जैन कलाका है परिचायक,
नीतिधर्म विज्ञान प्रदायक ।
शिल्प सुशिक्षा नैतिक विषयक,
दिग्दर्शक है सत्य प्रकाश ! ॥ १ ॥

जैन-सुसंस्कृति का सर्वोत्तम,
मासिक-पत्रों में है अनुपम ।
क्यों न इसे अपनावें सब हम,
देखें इसका विभव विकास ॥ २ ॥

व्यथा-सिन्धु से रवेने वाला,
शांति-सुधारस देने वाला ।
सब का मन हर लेने वाला,
पढ़ें निकालें हम अवकाश ॥ ३ ॥

मेरी अंतिम है अभिलाषा,
ज्ञान-पिपासु बनें नित प्यासा ।
भक्ति मुक्ति मय इसकी भाषा,
करें पान, भरभर उल्लास ॥ ४ ॥

जैनधर्म का जीवन दाता,
विद्याबल विज्ञान बढ़ाता ।
नये नये नित पाठ पढाता,
चिर जीवे, प्रभु जगन्निवास ॥ ५ ॥

Shri Jaina Satya Prakasha

Regd. No. B. 3801.

दरके वसाववा योग्य

श्री जैन सत्य प्रकाशना त्रण विशेषांडे

[१] श्री महावीर निर्वाण विशेषांड

लगवान महावीरस्वामीना जवन संजंधी अनेक लेजोथी
समृद्ध अंक : मूढ्य छ आना (टपालभर्यना अेक आतो वधु).

[२] श्री पयुषणु पर्व विशेषांड

लगवान महावीरस्वामी पछीना १००० वर्षनां जैन धति-
हासने लगता लेजोथी समृद्ध अंक : मूढ्य अेक इपियो.

[३] दीपोत्सवी अंक

लगवान महावीरस्वामी पछीनां १००० वर्ष पछीनां
सातसेा वर्षना जैन धतिहासने लगता लेजोथी समृद्ध
सचित्र अंक : मूढ्य सवा इपियो.

श्री जैन सत्य प्रकाशना जे विशिष्ट अंडे

[१] कमांडे ४३-जैनदर्शनमां मांसाहार होवाना आक्षेपोना

जवाअइप लेजोथी समृद्ध अंक : मूढ्य चार आना.

[२] कमांडे ४५-क. स. श्री. हेमचंद्राचार्यना जवन संजंधी

अनेक लेजोथी समृद्ध अंक : मूढ्य त्रण आना.

—लेजो:—

श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समिति
जेशिंगसाधनी चाडी, धीकांटा, अमदावाद.